

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет дошкільної і технологічної освіти
Кафедра педагогіки та методики технологічної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Савченко Л. О.
«__» _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____
«__» _____ 2023 р.

**РОЗВИТОК ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА
УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗТНІм-22

ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності

014.10 Середня освіта (Трудове
навчання та технології)

Буйко Валерії В'ячеславівни

Керівник: к. пед. н, доцент
Волкова Наталя Валентинівна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК: _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК: _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, _____,
розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

_____
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ	9
1.1. Науковий аналіз визначення поняття «емпатія», емпатійна культура».....	9
1.2. Зміст, структура, компоненти та рівні сформованості емпатійної культури учнів на уроках технологій.....	15
1.3. Педагогічні умови формування емпатійної культури учнів на роках технологій.....	20
1.4. Психолого-педагогічна характеристика прийомів емоційно- інтелектуального стимулювання процесу формування емпатійної культури учнів на уроках технологій.....	30
Висновки до першого розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	38
2.1. Вивчення стану сформованості емпатійної культури учнів загальноосвітній школі	38
2.2. Дослідно-експериментальна робота з формування емпатійної культури учнів на уроках технологій.....	41
2.3. Технологічна характеристика змісту та прийомів формування емпатичної культури учнів на уроках технологій.....	47
2.4. Методична розробка плану-конспекту уроків на тему: «Вишиті вироби (виготовлення об'ємної троянди та складання композицій з неї), «Страви до свят (особливості приготування Різдвяних страв європейської кухні)».....	66
Висновки до другого розділу.....	86

	4
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна система освіти ставить перед практичною психологією питання про вплив різного роду навчальних навантажень, особливостей соціальної ситуації на розвиток соціально-адаптованої, активної, творчої особистості.

Одним із напрямів у дослідженнях педагогів і психологів, які здійснюються у співпраці з валеологами та медиками, є вивчення умов і факторів збереження та підтримки фізичного здоров'я школярів. Актуальність даного напрямку особливо зростає в останні десятиліття у зв'язку з погіршенням екології та зростанням числа дітей, що мають ті чи інші відхилення у розвитку (психічні захворювання, сенсорна недостатність, соматичні хвороби тощо). Дослідження в контексті педагогічної психології, які вивчають вплив навчання і виховання на психічний розвиток дітей, у більшості випадків не враховують вплив перенесених захворювань на процес формування психіки в онтогенезі, тому визначається необхідність подальшої розробки теоретичних аспектів проблеми емпатії.

На теперішній час дана проблема поступово переходить у міжпредметну площину і стає об'єктом пильної уваги філософії, соціології, педагогіки й практично всіх галузей психологічної науки: психології особистості (А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, К. Хорні, З.Фрейд;); психології моралі (А. Сміт, Г.Спенсер, А. Шопенгауер;); психології мистецтва (Т. Ліппс, С.Маркус, Р. Мей, К. Юнг). Пошуки нових форм та прийомів формування емпатичної культури молоді пов'язані сьогодні з розробкою та впровадженням ефективних навчальних технологій, у тому числі й ігрових. Філософські та педагогічні підходи до гри як особливого способу взаємодії зі світом знайшли відображення вже в працях давніх філософів (Арістотель, Платон), у роботах класиків педагогіки (Я. Коменського, Ж.Руссо та ін.) тощо.

Незважаючи на численні роботи, в яких розглядаються певні аспекти емпатії, у психології поки що не існує комплексних досліджень, де емпатія розглядається як цілісна властивість особистості, в поєднанні її якісних (модальність) і змістовних показників (емпатична спрямованість). Практично відсутні дослідження, в яких емпатія вивчається з позицій диференційного підходу.

Усе це зумовило вибір теми нашого дослідження **«Розвиток емпатійної культури старшокласників на уроках технологій»**.

Мета дослідження – обґрунтувати теоретичні та методичні засади формування емпатійної культури старшокласників на уроках технологій.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу літературних джерел визначити логіку і напрям теоретико-емпіричного дослідження.

2. Охарактеризувати суть поняття «культура», «емпатійна культура», виділити та описати конкретні показники, що характеризують емпатичну спрямованість, що є пов'язано з емпатією.

3. Експериментально перевірити сформованість емпатичної культури старшокласників на уроках технологій.

Об'єкт дослідження – емпатійна культура учнів на уроках технологій.

Предмет дослідження – процес формування емпатійної культури старшокласників на уроках технологій.

У дослідженні виходили з **припущення**, що формування емпатійної культури на уроках технологій буде проходити з успіхом, якщо дотримуватися наступних педагогічних умов:

а) урахування впливу стану здоров'я на розвиток та психологічні особливості школярів;

б) виховні функції повинні охоплювати об'єктивну структуру педагогічної діяльності на змістовному, процесуальному і контрольному рівнях;

в) здійснювати диференціацію процесу формування емпатійної культури учнів у процесі навчання.

Методи дослідження:

1) аналіз та систематизація теоретичних підходів та емпіричних результатів, що містяться у наукових літературних джерелах;

2) спостереження; бесіда; анкетування; педагогічний експеримент; аналіз контрольних робіт учнів; метод кількісної та якісної обробки даних.

Дослідно-експериментальна робота проводилась протягом 2022-2023 рр. у м. Покровськ, Донецької області в ліцеї зі структурним підрозділом гімназії № 6 Покровської міської ради Донецької області.

У дослідженні брали участь 37 осіб учні 10-х класів.

Практичне значення магістерської роботи полягає у тому, що розроблена нами вправи та тренінги з формування емпатійної культури учнів на уроках технології базуються на принципах педагогічної взаємодії в системі відносин «вчитель-учень»; експериментально перевірено ефективність педагогічних умов формування емпатійної культури учнів на уроках технології; впроваджено в практику гімназії № 6 Покровської міської ради Донецької області, м.Покровськ, Донецька обл. в ліцей зі структурним підрозділом.

Без урахування діагностики та корекції індивідуальних особливостей емпатії неможливе практичне застосування психології в організації та регуляції взаємовідносин між людьми, виховання та навчання, надання психологічної допомоги.

Апробація результатів дослідження. Кваліфікаційна робота пройшла апробацію на:

– Всеукраїнській науково-практичній конференції «Управління розвитком ЗП(ПТ)О на засадах педагогічної логістики: стан, реалії, досвід». Кафедра професійної і вищої освіти ЦУПО ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти у Чернівецькій області. 17 листопада 2022 року.

– Регіональній науково-практичній конференції молодих учених «Актуальні проблеми освітньої галузі України». Херсонський національний технічний університет. 14 лютого 2023 року;

– Всеукраїнській науково-практичній конференції «Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців», що проводилася на базі факультету дошкільної і технологічної освіти, кафедри педагогіки та методики технологічної освіти Криворізького державного педагогічного університету. 21 квітня 2023 року.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ

1.1 Науковий аналіз визначення поняття «емпатія», «емпатійна культура»

У сучасних умовах успішність функціонування вищої педагогічної школи України - найважливішої ланки системи освіти країни визначається не тільки формуванням нових економічних (ринкових) відносин, а й розвитком емпатичної культури в учнів. Зупинимся спочатку на аналізі поняття «культура» та «емпатійна культура». Для цього ми використали довідкову літературу, теоритичні відомості по філософії, психології та педагогіки.

За свідченням німецького лінгвіста І. Нідермана, термін «культура» як самостійна лексична одиниця існує лише з ХУІІІ ст. Раніше цей термін зустрічався тільки у слово сполученнях, означаючи функцію чогось. Своім походженням слово «культура» (Лат. Cultura-обробіток, виховання, освіта, розвиток, шанування) зобов'язане лат. словам solo (зрощувати, обробляти землю, займатися землеробством); Cultus - це землеробська праця.

Отже, здавна під культурою розумілись всі ті зміни в оточуючому середовищі, які відбувались під впливом людини, на відміну від змін, викликаних природними причинами [11, с.62].

Але з ХVІ ст. термін «культура» почав застосовуватися по відношенню до людей та їх творчої діяльності: він дістав узагальнююче значення і ним стали називати все створене людиною.

Культура являє собою не лише художньо-творчий процес (мистецтво), я перш за все звичаї, цінності, погляди, норми, які панують в суспільстві. Це специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений в продуктах матеріальної і духовної праці, це система відносин між людиною і природою, людиною і суспільством, людиною і людиною. Отже, культура уособлює в собі як сукупність

духовних і матеріальних цінностей, так і живу людську діяльність щодо їх створення, розповсюдження і збереження.

Культура розглядається в соціології як складне динамічне утворення, що має соціальну природу і знаходить вираз у соціальних відносинах, скерованих на створення, засвоєння, збереження і розповсюдження матеріальних предметів і духовних феноменів. На думку харківських соціологів, нині фіксуються три основні сфери прояву людської культури:

- ставлення людей до природи (передбачає гармонію зв'язків між і людиною і природою);
- ставлення до інших людей (має на меті оптимізацію міжособистісних, міжетнічних, міждержавних відносин, створення культурного клімату взаємовідносин в колективі, сім'ї, в побуті);
- ставлення людини до самої себе (скероване на самопізнання, і самовиховання, самовдосконалення, саморозвиток).

Поведінка людей в суспільстві визначається насамперед їх орієнтацією на певні цінності. В одному й тому ж суспільстві далеко не всі люди притримуються однакових для всіх цінностей, по-різному ставляться і сприймають добро і зло, рівність свободу, справедливість. Одні люди є прибічниками індивідуалізму, інші - колективізму; для одних головне в житті – кар'єра, для других - багатство, для третіх - чесність і порядність.

Емпатійна культура — сукупність знань, переконань, умінь і навичок, які характеризують здатність однієї людини підтримувати почуття іншої таким чином, щоб у процесі співпереживання дане почуття від його змісту, форми, часу, необхідності ставало глибшим, доцільнішим або нейтралізувалося.

Слово «емпатія» походить від грецького «patho», що означає глибоке, сильне, чутливе почуття (відчуття), близьке до страждання. Префікс «em» означає спрямований (скерований) усередину. Емпатію вивчали такі авторитетні дослідники, як К.Роджерс, К.Рудестам та ін. Вони одноставні в тому, що емпатія проявляється насамперед у спілкуванні. Єдиного

визначення даного поняття в наукових розвідках немає. Сучасні вчені підкреслюють, що найчастіше повторюються чотири дефініції емпатії:

- 1) розуміння почуттів, потреб інших;
- 2) глибоко чутливе сприйняття події, природи, мистецтва;
- 3) афективний зв'язок з іншими; відчуття стану іншої особи чи групи;

Емпатія пов'язана з проникненням у переживання іншого суб'єкта шляхом «відчування» [48, с.454].

Почуття, співчуття та переживання допомагають адекватному розумінню інших людей. Уміння сприйняти почуття іншої людини як власні, здатність до емоційного відгуку є необхідним компонентом спілкування, специфічним засобом пізнання людини людиною. Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних стосунків. Розвинена емпатія – це ключовий фактор успіху в багатьох видах діяльності.

Отже, емпатична здібність індивідів збільшується, як правило, із ростом життєвого досвіду. Успішне виховання емпатії та емпатійної поведінки дітей можливо на базі розвитку творчої уяви.

Традиційно в мистецтві, літературі, науці та повсякденному житті гуманізація відносин між людьми також пов'язується зі співчуттям, співпереживанням, співчуттям, умінням зрозуміти іншу людину, потрапити у її внутрішній світ.

У психології, педагогіці, соціології та ряді суміжних наук ці найважливіші здібності людини об'єднані поняттям «емпатія».

Детально встановимо етимологію цього слова.

Відповідно до традиції, проблеми, пов'язані з поняттям емпатії, були об'єктом вивчення філософських дисциплін – етики та естетики. Поняття «емпатія» походить від естетичного терміну «симпатія», який трактувався філософами як розуміння, чуйність, емоційна співучасть.

У психологію термін «емпатія» ввів у 1909 році американський психолог Едвард Тітченер. Словом «емпатія» він переклав німецьке слово «Einführung» - «спочуття в ...». Німецький філософ і психолог Т. Ліппс у своїй

концепції естетичного виховання терміном «емпатія» описував процес розуміння творів мистецтва, об'єктів природи, а пізніше - і людини.

У психологічній літературі поняття «емпатія» набуло поширення на початку 50-х років ХХ століття. У 1959 р. К. Роджерс запропонував одне з визначень «емпатія». «Бути в стані емпатії означає сприймати внутрішній світ іншого точно, зі збереженням емоційних і смислових відтінків. Начебто стаєш цим іншим, але без втрати відчуття «начебто»...» [112]. У довідковій літературі цей термін не визначався до 1980 року. Психологічний словник визначає «емпатію» наступним чином [116, с. 413]. «**Емпатія**» (від англ. *empathy* - співчуття, співпереживання, вміння поставити себе місце іншого) здатність індивіда емоційне відгукуватися переживання інших людей. Емпатія передбачає суб'єктивне сприйняття іншої людини, проникнення в її внутрішній світ, розуміння його переживань, думок та почуттів.

Розрізняють два види емпатії: співпереживання - переживання суб'єктом тих самих почуттів, які відчуває інший, та співчуття - переживання суб'єктом інших у порівнянні з об'єктом почуттів...»

Едвард Тітченер виділяє чотири найпоширеніші визначення емпатії [32, с.147]:

- здатність проникати в психіку іншого, розуміючи його емоційні стани та афективні орієнтації у формі співпереживання, і на цій основі передбачити реакції іншого, відчуття події, об'єкт мистецтва, природу, вид чуттєвого пізнання через про'кцію та ідентифікацію;

- афективний зв'язок з іншим, переживання стану людини або навіть цілої групи.

Загальне у цих визначеннях те, що емпатія - властивість людини, що виявляється насамперед у ситуаціях міжособистісного спілкування. Необхідно розрізняти емпатію як властивість особистості (симпатичність як потенційну здатність до прояву емпатії) та емпатію як процес, що актуально здійснюється в ситуації взаємодії.

Говорячи про функції емпатії, деякі дослідники, наприклад, Фернандо

зазначає, що вона є ключем до справжнього розуміння людини. Інакше кажучи, компонентом педагогічної спостережливості, умовою встановлення тісного контакту між людьми та справжнього діалогічного спілкування, фактором, який все більше сприяє емоційній інтеграції людини зі світом, відновленню порушених зав'язків із оточуючими, необхідною умовою будь-якої творчості.

Як зазначав В. Сухомлинський, «вчителю слід починати з елементарного, але з тим і найважливого - формування здатності відчувати душевний стан іншу людину, вміти ставити себе місце іншого у різних ситуаціях». І далі: «Глухий до інших людей - залишиться глухим до самого себе: йому буде недоступне найголовніше в самовихованні: емоційна оцінка своїх вчинків» [120, с. 73].

Слід зазначити, що до початку 80-х термін «емпатійна культура» майже не прижилася в науковій літературі. Пояснюється це тим, що специфіка формування самого явища емпатійної культури не ставала предметом спеціальних розробок, а досліджувалася побічно.

Зазначимо той факт, що внаслідок логіко-методологічного аналізу сутності розвитку емпатійної культури як суб'єкта спілкування було встановлено; за своїм соціальним явищем, емпатійна культура розподіляється як поєднання трьох процесів: *обміну інформацією, пізнання людьми одне одного, формування та розвитку міжособистісних відносин*. В силу цієї особливості людина, вступаючи в спілкування в будь-якій сфері соціальної практики, в тому числі і в процесі шкільного навчання, закономірно реалізує *інформаційно-комунікативну, перцептивно-комунікативну та інтеракційно-комунікативну функцію*. Тому емпатійна культура є феноменом, механізм функціонування якого обумовлений особливостями взаємодії суб'єкта та об'єкта навчально-пізнавальної діяльності (Г. Калеро). А його внутрішня структура визначається єдністю трьох компонентів: *вербального, перцептивного, інтеракційного*, що сприяють успішній реалізації відповідних функцій спілкування учнів.

Перший компонент цієї структури – вербальний – забезпечує функціонування механізму передачі-прийому навчальної інформації. Його дія спрямована на вирівнювання наявних у суб'єкта спотворень у сприйнятті, розумінні та трактуванні навчально-пізнавальної інформації, досягнення необхідного рівня розвитку культури мови, навичок участі у діалозі та колективній бесіді.

компонент - *перцептивний* - займається функціонуванням процесів, спрямованих на пізнання суб'єктом як власного внутрішнього стану, так і суб'єктивної сфери свідомості однолітків, які вступають з ним у безпосереднє спілкування умовах навчально-виховного процесу. Його зміст проявляється у прагненні особистості критично оцінювати власні та чужі мотиви, цілі та установки поведінки, адекватно визначати суть соціальних та рольових позицій учасників педагогічного спілкування.

Третій компонент – *інтераційний* – забезпечує функціонування механізму регуляції поведінки учня в умовах навчально-виховних ситуацій спілкування. Зміст цього компонента знаходить своє вираження потреби суб'єкта опанувати культуру міжособистісного взаємодії, навичками усвідомленого конструювання, коригування та оцінки результатів власної та чужої комунікативної діяльності.

У своєму дослідженні ми не ставили цілеспрямованого завдання визначення поняття «емпатій культура». Однак ця категорія є основною і у зв'язку з цим ми спробували дати своє тлумачення ключового поняття дослідження. У цьому спиралися принципи конструювання понять у педагогіці, висунуті у спеціальній роботі Едвард Тітченер [85, с.15-19]. Вихідними для нас стали такі методологічні положення:

- емпатійна культура - це системна освіта, що включає себе ряд структурно-функціональних компонентів;
- поняття «емпатійна культура» та «емпатійна діяльність» не тотожні, але єдині;

- емпатична культура суто індивідуальна, вона виключно проявляється у своїх носіях.

Отже, ґрунтуючись на даних положеннях, під емпатійною культурою ми розуміємо інтегративну якість особистості, в якій сфокусовані та синтезовані емоційний, когнітивний та діяльнісний (поведінковий) компоненти міжособистісних відносин.

Емоційний компонент виявляється у перцептивній здатності емоційно відгукуватися на переживання іншої людини, учня проявом емпатичних якостей співчуття та емпатійної інтуїції.

Когнітивний компонент визначається гностичною здатністю вчителя розпізнавати думки та почуття учнів, передбачати їхні відповіді. Він включає такі інтегративні якості, як емпатійну спостережливість, емпатійне слухання.

Діяльнісний (поведінковий) компонент виявляється у комунікативній здатності вчителя будувати свої відносини з вихованцем, заздалегідь передбачаючи його думку і зважаючи на його внутрішню позицію. Діялісна емпатія включає співпрацю і сприяння. Усі три компоненти педагогічної емпатії перебувають у нерозривній єдності та взаємодії.

Проблема формування емпатійної культури - проблема взаємодії людей. Розвиток емпатії неможливий без наявності апріорних знань про психолого-педагогічні особливості особистості, оскільки від рівня сформованості цих знань залежить якість спілкування.

1.2 Зміст, структура, компоненти та рівні сформованості емпатійної культури учнів на уроках технологій

Сформованість емпатійної культури учнів на уроках технологій може бути розглянута з різних поглядів, включаючи її зміст, структуру, компоненти та рівні сформованості. Розглянемо кожен з цих аспектів:

Зміст емпатійної культури учнів на уроках технологій:

Розуміння почуттів інших: Учні повинні розуміти почуття своїх товаришів та інших людей у різних ситуаціях.

Спроможність відчувати: Важливо розвивати учням здатність почувати емоції інших, бути вражасними та чутливими.

Активна участь в соціальних відносинах: Учні повинні навчатися бути активними учасниками соціальних відносин, виявляючи розуміння та підтримку.

Конструктивне взаємодії: Здатність конструктивно взаємодіяти з іншими, враховуючи їхні потреби та бажання.

Емпатія пов'язана з проникненням у переживання іншого суб'єкта шляхом «відчування». Основними формами емпатії вважають співпереживання та співчуття. Співпереживання передбачає переживання суб'єктом тих же почуттів, які відчуває інший шляхом ототожнення з ним. Співчуття – це формальне переживання почуттів іншого. Крім зазначених форм, виокремлюють такі види емпатії:

Структура емпатійної культури учнів:

Когнітивний рівень: Розуміння та аналіз почуттів інших, розглядання ситуацій з їхнього боку.

когнітивний - базується на інтелектуальних процесах порівняння, аналогій тощо;

Емоційний рівень: Здатність відчувати та реагувати на емоції інших. *емоційний*, в основі якої – механізми проєкції і наслідування моторних та афективних реакцій іншого;

Поведінковий рівень: Прояв емпатії через конкретні вчинки та взаємодії з іншими.

предикативний - трактується як здатність до передбачення афективних реакцій іншого у конкретних ситуаціях.

Рівні сформованості емпатійної культури:

Початковий рівень: Учень розуміє, що таке емпатія, але може мати труднощі виявляти її.

Початковий – це сліпота до почуттів та думок інших. Таких людей більше цікавлять свої власні почуття, їх висновки часто помилкові. Проте, зрозуміти свою помилку їм заважає низький рівень емпатії, власні помилки можуть тривати усе життя.

Середній рівень: Учень виявляє емпатію у різних ситуаціях, але може потребувати покращення в конкретних аспектах.

Середній – (епізодична сліпота) ставлення до почуттів та думок інших, зустрічаються частіше за все. Властиві усім типам особистості, але в різних проявах.

Високий рівень: Учень проявляє стійку здатність до емпатії, виявляючи її в різних взаємодіях та конфліктних ситуаціях.

Високий – це постійне, глибоке та точне розуміння іншої людини, відчуття думок інших, як власних, глибокий такт. Для цього потрібно вміти відмовитися від свого «Я», будувати відношення по принципам взаємної довіри та альтруїзму.

В залежності від темперамента та особистих психологічних якостей усі люди виявляють різну схильність до емпатії. Найбільше глибоко почуття емпатії переживають інтровертизовані особистості схильні до меланхолії.

Провідні вчені, зазначають, що на ступінь емпатії у школярів впливає ряд факторів: діти менш схильні до емпатії, їм потрібно більше часу для їх розвитку та становлення. Рівень розвитку почуттів емпатії у дівчаток, вищій, а ніж у хлопчиків [13, с.63]. Також був виявлений зв'язок між емпатією та самосприйняттям, емпатією та прийняттям інших. Виявлено, що у дівчаток сприйняття інших має зв'язок з емпатією до батьків. Таким чином, розуміючи та приймаючи близьких людей - батьків, співчуючи їм, дівчатка навчаються розуміти та приймати інших. У хлопчиків показник сприйняття себе має зв'язок із загальним рівнем розвитку емпатії.

До вищих пізнавальних процесів належать *мислення, уява, мовлення*, які значною мірою визначають свідомість особистості. Конкретизуя зміст цих рівнів, в структурі педагогічної діяльності виділяють слідуєчі компоненти: гностичний, конструктивний, організаторський, комунікативний.

Гностичний компонент – це система знань та вмінь вчителя, які складають основу його професійної діяльності, а також властивості пізнавальної діяльності, які впливають на її ефективність;

активне слухання: здатність уважно слухати інших та відчувати їхні почуття;

Конструктивний компонент – забезпечує реалізацію тактичної мети, конструювання курсу, підбір конкретного змісту для окремих розділів, вибір форм проведення занять (уроки технологій); *виявлення розуміння*: здатність показати, що учень розуміє почуття інших;

Організаційний компонент забезпечує не тільки реалізацію процесу навчання, але й самоорганізацію діяльності вчителя;

співпереживання: відчуття та виявлення співпереживання до інших;

Комунікативний компонент - забезпечує установку міжособистісних контактів та ефективності педагогічного спілкування. При цьому спілкування не зводиться тільки до передачі знань, але й виконує також функцію емоційного зараження, побудження до сумісної діяльності;

повага до інших: Здатність поважати почуття та індивідуальність інших [90].

Почуття, співчуття та переживання допомагають адекватному розумінню інших людей. Уміння сприйняти почуття іншої людини як власні, здатність до емоційного відгуку є необхідним компонентом спілкування, специфічним засобом пізнання людини людиною. Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних стосунків. Розвинена емпатія – це ключовий фактор успіху в багатьох видах діяльності [11, с.480]. Особливого значення набувають розвинені емпатичні здібності в професійній діяльності

психолога. Це підкреслювали видатні зарубіжні та вітчизняні вчені (К.Роджерс, Дж.Морено, Ф.Перлз, К.Юнг).

Розуміння інших пов'язане з розумінням самого себе. Використання особистого досвіду для пояснення внутрішнього стану інших призводить інколи до суб'єктивності, помилок в інтерпретації, викривлень. Емпатійні тенденції суб'єкта залежать значною мірою від умов виховання, соціального оточення, сформованої системи цінностей тощо. Здатність до емпатичного розуміння розширюється тим більше, чим більше ми довіряємо своїм почуттям, словам, імпульсам, уяві, чим глибшим є наш інтерес до кожної людини, чим багатшим й різноманітнішим є уявлення про інших.

Психологічна повна структура будь-якої діяльності завжди включає в себе:

мотиваційно – орієнтовну ланку, коли людина орієнтується до нових обставин, ставить перед собою мету та задачі, у нього виникають мотиви, або етапи готовності до діяльності;

центральну – виконавчу ланку, де людина виконує дії, те заради чого розпочата діяльність;

контрольно – оціночну ланку, де людина думкою звертається назад та устанавлює для себе, чи вирішив він за допомогою засобів та способів задачі, які він ставив.

Відповідно психологічна цілісна педагогічна діяльність має три рівня: цілісний, процесуальний, контрольно-аналітичний.

Отже, ми розглянули зміст, структуру емпатійної культури, з'ясували рівні сформованості емпатійної культури учнів на уроках технологій. На розвиток емпатійної культури впливають різні фактори, саме тому доречно розкрити педагогічні умови формування емпатії. Ці аспекти допоможуть визначити ключові елементи та розуміння емпатійної культури учнів на уроках технологій, а також сприятимуть її подальшому розвитку.

1.3. Педагогічні умови формування емпатійної культури учнів на уроках технології

Як було вже зазначено процес формування емпатійної культури досить складний, динамічний і суперечливий. Він не протікає стихійно, але передбачає наявність певних педагогічних умов та грамотного педагогічного керівництва.

Проблема конкретизації самого поняття «умова» хвилювала багатьох учених. Сьогодні в науковій літературі це поняття не знайшло ґрунтовного висвітлення і єдиного трактування цього поняття.

За Великим енциклопедичним словником «умова» трактується як «необхідна обставина, передумова, яка робить можливим здійснення чого-небудь» [11, с.321] У словнику розкривається також означення умови з іншої позиції: «умова – це правила, вимоги використання яких забезпечує що-небудь».

За словником С.Ожегова «умови:

- 1) обставини, від яких що – небудь залежить;
- 2) правила, що установлені в будь-якій діяльності, галузі життя» [48, с.54].

Або, за визначенням В. Ширшова, «умова – обставина, від наявності чи зміни якої залежить наявність чи зміна чогось іншого, що називається в такому разі обумовленим» [63, с.16].

Для подальшої роботи нам необхідно нам необхідно з'ясувати лексичне значення терміну «педагогічна умова».

Звертаючись до словників, знаходимо таке визначення педагогічної умови: «це необхідна обставина, передумова, яка робить можливим здійснення навчально – педагогічного процесу» [11, с.322].

Багато сучасних дослідників у своїх роботах спробував розділити поняття «умова» і поняття «фактор». На думку науковця, умови й фактори відрізняються одне від одного своїми функціями, але можуть збігатися за змістом. Фактори – це причини та рушійні сили процесу виховання,

функціонування яких неможливе без наявності необхідних педагогічних умов, що мають зовнішній і внутрішній характер щодо вихованця [24, с.99].

Гуманізація педагогічного процесу потребує розглядати завдання формування особистості дитини як першочергове.

Особистість – це соціальна якість індивіда (людина народжується як індивід), її можна зрозуміти тільки розглядаючи дитину в системі стосунків, які складаються між нею та оточуючими: які зміни вона викликає у свідомості інших людей, який її реальний внесок у кінцевий результат їх діяльності. Зміст, характер, форма вияву ставлення дитини до інших визначає її моральність.

Моральність — це сфера практичних учинків, поведінки людини в її ставленні до інших людей. Через вчинки людина виявляє свою сутність, це «акт вільного волевиявлення» (І. Кант).

Серед розмаїття педагогічних умов ми виділили:

а) врахування впливу стану здоров'я на розвиток та психологічні особливості школярів;

б) система виховних функцій охоплює об'єктивну структуру педагогічної діяльності на змістовному, процесуальному і контрольному рівнях;

в) здійснювати диференціацію зміста формування емпатійної культури учнів у процесі навчання.

Емоції мають вирішальне значення в актах самосвідомості, їх вважають самодостатнім виявом «Я» особистості. Наприклад, ми можемо мати уявлення про особистість, якщо будемо знати, що хвилює людину, яка причина її переживань, чому радіє і що викликає смуток.

Емоція (лат.*emovere* – збуджувати, хвилювати) – узагальнена чуттєва реакція, що виникає у відповідь на різні за характером екзогенні (ті, що йдуть із навколишнього середовища) і ендогенні (ті, що виходять із власних органів і тканин) сигнали, які обов'язково викликають певні зміни у фізіологічному стані організму [55].

Вони підсилюють спонукання, мобілізують життєву енергію. Проте система емоцій має незалежну мотиваційну енергію: вони самі можуть бути мотивами поведінки. Наприклад, якщо є інтерес, інших спонукань більше і не треба. Емоції можуть виявити більшу силу, ніж інші спонукання, підсилювати останні або послаблювати їх.

Безпосередні переживання здійснюють функцію позитивного або негативного підкріплення, вони сприяють набуванню корисних форм поведінки та усуненню тих форм, що не виправдали себе (наприклад, емоції сорому, провини тощо).

Емоції виступають регуляторами людського спілкування. Це мовлення без слів. Погляд, міміка, жести, поза свідчать про емоційний стан, який ми враховуємо під час спілкування. Спілкуючись, ми одержуємо 80% інформації через зовнішній вигляд людини. Навіть у новонародженої дитини перший зв'язок з оточуючими людьми теж встановлюється за допомогою емоцій.

Емоційне ставлення людини до предметів, явищ, людей стає стійким, формуються почуття, наприклад, любові, прихильності, відповідальності тощо, які є центром душевного життя, головними, провідними чинниками в характеристиці особистості. Але кожне почуття (моральне, естетичне, інтелектуальне, практичне, батьківське тощо) реалізується в різних емоціях. Наприклад, почуття любові породжує цілий спектр емоцій: радість, смуток, гнів, страх, горе тощо.

Переживання надають сенс людському буттю, вони формують життєві цінності, тобто те, що має значення для життя людини, що спричиняє процеси пізнання людиною соціального світу та здійснює психічну регуляцію поведінки в соціальному середовищі.

Емоції заряджають енергією та організують сприймання, пам'ять, мислення. Без емоцій немає творчого пошуку істини. Вони активізують вегетативну нервову систему, яка у свою чергу впливає на ендокринну та нервово-гуморальну системи. Якщо поведінка, адекватна емоції, з якихось

причин не може здійснитися, то це загрожує індивіду психосоматичним розладом. Хронічні стреси, довготривалі переживання негативних емоцій послаблюють імунну систему [21, с.55].

Емоції розділяють на:

Астенічні (гр. а і sthenos – без сили) - слабо виражені негативні переживання людини, які знижують її активність, загальний фізичний і психічний тонус і негативно впливають на працездатність.

Стенічні (лат. sthenos – сила) – переживання, що поліпшують самопочуття людини, посилюють її енергію, спонукають до активної діяльності [55].

Таким чином, знання закономірностей розвитку емоцій у різних вікових групах і пов'язаних із цим особливостей поведінки дітей необхідне не лише для розуміння особливостей становлення їх особистості, а й для діагностики й лікування психосоматичних захворювань: неврозів, депресій тощо.

Важливу роль у процесі самопізнання та розумінні людьми один одного відіграє механізм рефлексії. У соціально-психологічному витлумаченні *рефлексія* – це усвідомлення індивідом того, як його сприймають й оцінюють співрозмовники, як він розуміє інших шляхом роздумів над собою, а також самопізнання внутрішніх і психічних станів [17]. Це не просте знання або розуміння іншого, а знання того, як інший розуміє свого партнера, своєрідний подвоєний процес дзеркального відображення один одного, глибоке, послідовне взаємовідображення, змістом якого є відтворення внутрішнього світу партнера по взаємодії, причому у цьому внутрішньому світі у свою чергу відображається внутрішній світ іншого.

У сучасній педагогіці та психології рефлексія досить активно теоретично й експериментально вивчається, проводиться аналіз ролі рефлексії у спілкуванні, науковому пізнанні, навчанні, у розвитку самосвідомості тощо. Особливий інтерес останнім часом викликає феномен

професійної рефлексії, її місце в різних видах професійного мислення і діяльності та взаємозв'язок з професійною майстерністю.

Особистісна рефлексія передбачає самоаналіз, дослідження людиною свого внутрішнього світу й поведінки у зв'язку з переживаннями інших людей, учасників соціальної взаємодії. В результаті такого дослідницького процесу людина постає перед собою в новому світлі, оскільки співвіднесення своїх почуттів і переживань з почуттями і переживаннями іншої людини, аналіз і розуміння своєї поведінки дозволяє їй побачити конфліктну ситуацію й себе ніби збоку, сприяє більш адекватній оцінці власної поведінки [18].

Важливою складовою особистісної рефлексії є соціальна рефлексія як механізм самосвідомості, акт дослідження свого внутрішнього світу й поведінки у зв'язку з соціальними очікуваннями. Особистість визначається стосовно конкретних явищ, сфер діяльності, окремих людей і соціальних груп, норм і правил, цінностей тощо. Саме цінності розкривають способи бачення світу, є світоглядними, ідеологічними орієнтирами, відіграють суттєву спонукальну роль у життєтворчості. Зіставлення себе зі світом є життєвим самовизначенням особистості [7, с.23].

Саме тому однією із важливих педагогічних умов являється –

а) врахування впливу стану здоров'я на розвиток та психологічні особливості школярів;

Аналіз проблеми становлення повноцінної особистості вказує на те, що часто деформації розвитку особистості беруть свій початок з дитинства. Особливо важливим цей аспект проблеми постає у психічному та психологічному розвитку людини, що спонукає науковців до розробки нових теорій, пов'язаних із забезпеченням гармонійного розвитку особистості та збереження її здоров'я.

Поняття психічного здоров'я актуалізувалося у науці не випадково. Воно узагальнює різні смисли і відображає сучасний (пов'язаний із здоровим способом життя), психосоціальний і соціально-педагогічний погляд на сутність людини [59, с.114]. Слід відзначити ще одне парадоксальне явище.

Тим часом як кількість класичних дитячих хвороб зменшується, зростає кількість функціональних синдромів, причину яких, за свідченням швейцарських лікарів слід шукати в соціальному оточенні дитини [15, с.23].

Внаслідок дії психогенних чинників з'являються такі негативні прояви психічного нездоров'я, як підвищена тривожність, страх, невпевненість у собі, надмірна вразливість та ін. Інколи названі прояви кваліфікуються як донозологічні форми, пов'язані з можливим розвитком відхилень від норми психічного здоров'я. Взагалі, перехід від норми до патології дуже складний і має багато проміжних форм (так званих межових станів). Так, за Г. Айзенком, усіх індивідів можна розташувати в ряд, «на одному полюсі якого знаходиться тип особистості, що характеризується надзвичайною стійкістю, а на другому – надзвичайно нервозний, нестійкий і погано адаптований тип; нормальні люди розташовуються в інтервалі між цими типами» [61].

Значне збільшення інформації призвело до того, що учні, як правило, перевантажені навчальними завданнями. Безперечно, перехід на дванадцятибальну освіту, збільшенню кількості навчальних предметів. Однак слід мати на увазі, що ці заходи самі по собі не вирішують проблеми, не можуть забезпечити фактичне дотримання кожним учнем навантаження відповідно до його психофізіологічних можливостей. І пояснюється це тим, що основна причина навчального перевантаження учнів – це не перенасиченість навчальних програм, а недосконала технологія навчання, яка часто ігнорує не лише психофізіологічні, а й психологічні особливості психічного здоров'я учнів [27, с.5].

У школярів психічне здоров'я – це збалансованість внутрішніх (когнітивних, емоційних, фізіологічних) і зовнішніх (вимоги соціального оточення, відповідність стилю навчання дітей стилю навчання і виховання) . Експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я на основі аналізу результатів численних досліджень в різних країнах впевнено довели, що порушення психічного здоров'я найчастіше спостерігається у дітей, які

страждають від недостатнього спілкування з дорослими і їх ворожого ставлення, а також дітей, які ростуть в умовах сімейного розладу.

У більшості дітей в ті чи інші періоди під впливом певних ситуацій можуть з'явитися порушення емоційної сфери або поведінки. Наприклад, можуть виникнути безпричинні страхи, порушення сну, порушення, які пов'язані із вживанням їжі, і т.д. У деяких дітей ці порушення проявляються часто, стійко і призводять до соціальної дезадаптації. Такі стани можуть бути визначені як психічні порушення.

Наступна педагогчна умова:

б) система виховних функцій охоплює об'єктивну структуру педагогічної діяльності на змістовному, процесуальному і контрольному рівнях;

Отже, в даному аспекті міститься досить технічні терміни педагогічної теорії. А саме: *Система виховних функцій:*

Виховна функція педагога: Охоплює вплив педагога на розвиток особистості учня, його моральних, етичних та соціальних цінностей; *Формування ціннісних орієнтацій:* Виховання системи цінностей, які сприяють розвитку відповідальності, толерантності та громадянської активності.

Розвиток креативності та критичного мислення: Спрямоване на розвиток творчих здібностей та аналітичного мислення учнів.

Об'єктивна структура педагогічної діяльності:

Змістовний рівень: Визначається конкретними знаннями, навичками та цінностями, які передбачається формувати учням.

Процесуальний рівень: Охоплює методи та прийоми, за допомогою яких педагог реалізує виховні завдання, спрямовані на досягнення поставлених цілей.

Контрольний рівень: Передбачає вимірювання та оцінювання результатів виховання, які відображаються в зміні знань, умінь, ставлень.

Процесуальний рівень педагогічної діяльності:

Використання інтерактивних методів: Створення умов для активної участі учнів у навчальному процесі; *Розвиток комунікативних навичок*: Спрямований на підвищення здатності взаємодії та спілкування між учнями та вчителем на уроках технологій; *Застосування інноваційних технологій*: Використання сучасних засобів та методів для ефективного виховання.

Контрольний рівень педагогічної діяльності: Система оцінювання: Визначення критеріїв та методів оцінювання рівня досягнень учнів на уроках технологій у виховних цілях; *Формування звітності*: Враховує педагогічні звіти, які відображають результати та ефективність виховної роботи.

Загальна ідея полягає в тому, що система виховних функцій повинна бути цілісною та охоплювати всі аспекти педагогічної діяльності на різних її рівнях та напрямках.

Третя педагогічна умова:

в) здійснювати диференціацію змісту формування емпатійної культури учнів у процесі навчання;

Диференціація змісту формування емпатійної культури учнів у процесі навчання — це педагогічна умова, яка передбачає індивідуалізацію підходів та методів навчання для врахування індивідуальних особливостей та потреб кожного учня на уроках технологій. Ось кілька аспектів, які можна враховувати при здійсненні диференціації змісту формування емпатійної культури:

1. Індивідуалізовані завдання та матеріали: Диференціація за рівнем складності: Надання завдань та матеріалів, які відповідають різним рівням здібностей та знань учнів; Врахування інтересів: Використання тем та матеріалів, які цікавлять конкретного учня, щоб збудити більше інтересу до теми на уроках технологій.

2. Групова організація роботи: Робота в парах або малих групах: Сприяє взаємодопомозі та обміну думками, що сприяє розвитку емпатії; Формування груп за інтересами: Забезпечення можливості учням обирати теми або завдання, що відповідають їхнім інтересам.

3. Індивідуалізовані методи викладання: Різноманітність підходів: Використання різних методів викладання, таких як діалог, драматизація, обговорення, для задоволення різних стилів навчання учнів на уроках технологій; Послідовність завдань: Здійснення поетапного розвитку навичок емпатії, з огляду на індивідуальні потреби.

4. Використання різних оцінювальних методів: Портфоліо оцінювання: Збір та оцінювання робіт учнів на уроках технологій протягом тривалого часу, що відображає їхні досягнення у розвитку емпатії; Самооцінювання та взаємооцінювання: Залучення учнів до оцінювання власного та роботи однокласників за критеріями емпатії.

5. Індивідуалізована підтримка: Індивідуальні консультації: Надання часу для індивідуальних консультацій для вирішення питань, які можуть виникнути учням у процесі роботи над емпатійним розвитком. Менторство та партнерство: Залучення старших учнів або партнерів для підтримки молодших у формуванні емпатійної культури.

Ці педагогічні підходи допоможуть створити сприятливий середовище для ефективного формування емпатійної культури, враховуючи різноманітність потреб та можливостей учнів.

Здійснення диференціації змісту формування емпатійної культури учнів на уроках технологій створює унікальне та інклюзивне навчальне середовище, де кожен учень має можливість виявити свій потенціал та розвивати навички емпатії відповідно до власних потреб та особливостей. Цей педагогічний підхід враховує різноманіття індивідуальних шляхів навчання та розвитку.

Спрямованість на індивідуальність дозволяє кожному учневі на уроках технологій пройти свій унікальний шлях у формуванні емпатійної культури. Використання різноманітних завдань, групових форм роботи та індивідуалізованих методів навчання надає можливість виявити та розвинути сильні сторони кожного учня, роблячи навчання більш ефективним та змістовним.

Застосування диференціації у вихованні емпатійної культури також сприяє навичок взаємодопомоги та співпраці, розвиваючи комунікативні вміння та підтримуючи формування позитивних взаємин серед учнів.

Отже, диференціація змісту у вихованні емпатії на уроках технологій виявляється як важливий інструмент для вчителів технологічного циклу дисциплін у створенні приязного навчального середовища, що сприяє розвитку емпатійної культури кожного учня, дозволяючи кожному з них розкрити свій потенціал і стати активним учасником суспільства.

1.4 Психолого-педагогічна характеристика прийомів емоційно-інтелектуального стимулювання процесу формування емпатійної культури учнів на уроках технологій

У реальних умовах складного та динамічного процесу формування емпатійної культури учнів на уроках технологічного циклу дисциплін вчителю необхідно професійне володіти певним специфічним набором методів та прийомів здійснення педагогічного процесу.

У науковій літературі є різні підходи до поняття «метод» та «педагогічний прийом». Так, у філософському енциклопедичному словнику категорія «метод» визначається як шлях дослідження чи пізнання, як сукупність прийомів та операції практичного та теоретичного освоєння дійсності [74]. При цьому своїм генетичним корінням метод сходить до практичної діяльності, він характеризує діяльність із позиції процесу, тобто є процесуальною характеристикою діяльності. Метод виступає нормативною моделлю процесу діяльності і у зв'язку з цим може вважатися у певному сенсі теорією діяльності, теорією того, як потрібно діяти найбільш раціональним та оптимальним чином у процесі вирішення відповідних завдань.

Як зазначає Г. Колеро, «метод відбиває внутрішні закономірності розвитку тієї діяльності, де він застосовується, виявляє властиві цьому процесу істотні особливості» [6, с.150]. Тому не випадково діяльність,

здійснювана з урахуванням методу, завжди ефективніша і оптимальна, оскільки враховуються її закономірності і принципи, які далі трансформуються у відповідні прийоми.

На неоднозначність та складність категорії «метод» вказує і той факт, що методи навчання та виховання практично завжди розглядаються ізольовано. Це характеризує те, що наукового, цілісного, системного ставлення о методах навчання та виховання ще не сформувалося остаточно.

У межах нашого дослідження особливий інтерес становить позиція таких учених, як Ю. Бабанський, В. Сластьонін, які аналізують теорію та практику цілісного педагогічного процесу. Так, наприклад, цілісність розглядається як синтетична якість педагогічного процесу, що характеризує вищий рівень його розвитку, результат стимулюючих свідомих дій та діяльності суб'єктів, що функціонують у ньому [5]. При цьому вимогам цілісного педагогічного процесу відповідає така діяльність, яка наповнена морально-естетичними елементами, що викликає позитивні переживання і стимулює мотиваційно-ціннісне ставлення до явищ навколишньої дійсності. Ми поділяємо думку класика німецької педагогіки І.Гербарта, який писав: «Не уявляю собі виховання без викладання і, назад, не визнаю такого викладання, яке не було б виховуючим» [14]. Тобто існує єдиний педагогічний процес, який зусиллями педагога повинен постійно наближатися до рівня цілісності через вирішення протиріччя між цілісністю особистості учня та впливами, що спеціально організуються, на нього в освітньому процесі.

Відповідно до теорії цілісного педагогічного процесу під **методами здійснення такого педагогічного процесу** слід розуміти способи професійної взаємодії педагога та учнів з метою вирішення освітньо-виховних завдань [117]. Відбиваючи двоєдиний характер педагогічного процесу, методи є одним з тих механізмів, які забезпечують взаємодію вихователя і вихованців. Ця взаємодія будується не на паритетних засадах, а за провідної та спрямовуючої ролі викладача, педагога, який виступає

керівником та організатором у діяльності учнів. Метод здійснення педагогічного процесу розчленовується на складові його елементи (частини, деталі), які позначають поняттям «педагогічний прийом». З цього питання в педагогічній літературі також немає вичерпної думки. Виділяються два підходи у трактуванні педагогічного прийому перший розглядає це поняття як елемент взаємозалежної діяльності учня на уроках технологій і вчителя на уроці, другий як спосіб вирішення пізнавальної задачі, тобто ознайомлення з новою умовою завдання, набуття умінь розпізнавання фактів, аргументів, явищ тощо [26]. Ю.Бабанський вважає, що у двосторонньому характері педагогічного прийому треба вміти розрізняти прийоми викладання, які виконують інформативну та керуючу функції - педагог пояснює, показує, інструктує, та прийоми вчення: учень на уроках технологій слухає, конспектує, читає, пише, спостерігає.

Щодо взаємозв'язку та співвідношення понять «метод» і «прийом», то В.Сластьонін схильний вважати, що стосовно методу прийоми носять приватний, підлеглий характер, де вони виконують самостійної педагогічної завдання, а підпорядковуються тій задачі, що вирішується з допомогою даного методу. Прийом - це складова частина, окрема сторона методу, разова дія, окремий крок у реалізації методу чи модифікація методу у разі, коли метод невеликий за обсягом чи простий структурою. Однак, розмежовуючи поняття «метод» і «прийом», слід мати на увазі, що їх межі дуже грайливі, мінливі і кожен метод є певною системою прийомів [96]. Отже, одні й ті ж самі прийоми можна використовувати у різних методах. І навпаки, той самий метод у різних педагогів може включати різні педагогічні прийоми. Як ми вже зазначали, за допомогою прийому не вирішується вся задача, а лише якийсь її етап, якась її частина. Таким чином, прийом та метод співвідносяться як частина та ціле.

У свою чергу прийом як елемент методу і відповідно фрагмент діяльності складається з системи найбільш раціональних дій. Якщо користуватися ще одним педагогічним поняттям «правило», слід звернути

увагу на наступне. Правило - це нормативне припис, зазначення того, як слід діяти найбільш оптимальним чином, щоб здійснити відповідний прийом діяльності. Отже, правило виступає описовою нормативною моделлю прийому, а система правил на вирішення певного типу завдань - це вже нормативно-описова модель методу.

Методи здійснення педагогічного процесу та педагогічні прийоми тісно пов'язані між собою, можуть здійснювати взаємопереходи, замінювати один одного у конкретних педагогічних ситуаціях. В одних обставин метод постає як самостійний шлях вирішення педагогічного завдання, інших – як прийом, що має приватне призначення. Таким чином, метод включає частину прийомів, але сам він не є їх простою сумою, прийоми в той же час визначають своєрідність методів роботи педагога, надають індивідуальність його манері педагогічної діяльності.

Таким чином, **прийоми емоційно-інтелектуального стимулювання процесу формування емпатійної культури** – це набір конкретних, специфічних для даного процесу взаємопов'язаних дій учня на уроках технологій та вчителя, які зберігають, підтримують та посилюють інтелектуальний інтерес та емоційне ставлення учнів на уроках технологічного циклу дисциплін до процесу, що вивчається.

Анонсування – принцип ставлення до учня на уроках технологій, підхід до нього з оптимістичною гіпотезою, з вірою у його успіхи, досягнення та здібності. В якості принципу авансування виступає як характеристика стійкої педагогічної позиції викладача: доброзичливість, очікування успіху, турбота про ситуацію успіху, оголошення позитивних якостей як постійна риса відносин, що складаються, проєктування високих результатів, опора на існуючі переваги учня і ті, які поки не проявилися, і - як центральне – інструментоване очікування позитивних звершень.

Принцип авансування проєктує загальну канву поведінки учня на уроках технологій, а останній намагається виправдати очікування. Принцип авансування може бути трансформований на прийом емоційно-

інтелектуального стимулювання учнів на уроках технологій. Авансування як прийом здійснюється у таких висловлюваннях: «Ти такий... тому ти обов'язково... », «У тебе..., тому що ти такий... » або «При твоїх здібностях... у тебе обов'язково вийде...». Проте авансування як прийом здійснюється лише в контексті авансування як принципу. Інакше ми маємо справу з маніпулювання особистістю. А якщо педагог висловлює завжди віру в добре у людині, то прийом авансування природно вписується у взаємини вчителя та учня.

Вихідні положення, на яких будемо ґрунтуватися на пошуку прийомів емоційно-інтелектуального стимулювання процесу формування емпатійної культури учнів на уроках технологій наступні:

1. Емпатія - це властивість особистості, що виявляється насамперед у ситуаціях міжособистісного спілкування, і процес, що актуально здійснюється в ситуаціях взаємодії.

2. Для виникнення та розвитку емпатії необхідне прийняття себе, іншу людину, розкріпачення емоційно-рефлексивної сфери педагога. При цьому для формування емпатії суттєвим є механізми та встановлення на ідентифікацію, когнітивна інтерпретація та здатність до поведінкових реакцій у процесі спілкування.

3. Необхідними організаційними умовами формування емпатійної культури учнів на уроках технологій з урахуванням розроблених педагогічних умов є творча індивідуальність викладача з розвиненою емпатійною культурою та атмосфера взаєморозуміння у колективі учнівської групи.

Психолого-педагогічна характеристика прийомів емоційно-інтелектуального стимулювання процесу формування емпатійної культури учнів на уроках технологій передбачає розкриття їх сутності, опис окремих елементів технології застосування та можливі результати використання цього прийому. Прийняття педагогом самого себе, іншої людини, розкріпачення

його емоційно-рефлексивної сфери дозволяють педагогу бути чутливим до мінливих переживань іншого.

Прийоми, що не сприяють розумінню партнера:

1. Негативна оцінка висловлювання, що принижує особистість партнера.

Наприклад: «Дурості ти говориш...», «Ти, я бачу, у цьому питанні нічого не розумієш...».

2. Ігнорування – співрозмовник не бере до уваги те, що говорить партнер, нехтує його висловлюваннями.

3. Егоцентризм – співрозмовник намагається знайти у партнера розуміння лише тих проблем, які хвилюють його самого.

Проміжні прийоми:

4. Випитування - співрозмовник ставить партнеру запитання, явно намагаючись дізнатися щось, але не пояснюючи йому своїх цілей.

5. Зауваження про перебіг бесіди - під час розмови співрозмовник вставляє висловлювання типу: «Настав час приступити до предмета розмови... », «Давайте повернемося до мети нашої розмови...».

6. Підтакування - співрозмовник супроводжує висловлювання партнера реакціями типу: «Так-так... », «Угу... » і ін.

Прийоми, що сприяють розумінню партнера:

7. Вербалізація-промовляння. Співрозмовник точно, буквально повторює

висловлювання партнера.

8. Вербалізація-перефразування. Співрозмовник відтворює висловлювання партнера у скороченому вигляді, коротко формулює найважливіше у його словах.

9. Вербалізація-розвиток ідеї. Співрозмовник намагається вивести логічне слідство із висловлювання партнера або висунути припущення щодо причин висловлювання.

Розглянуті прийоми розуміння партнера універсальні є «інструментом» у руках і вчителя, і учня. Вони одночасно є і прийомами емоційно-інтелектуального стимулювання процесу формування емпатійної культури учнів на уроках технологій, оскільки вмiле їх використання розвиває здатність до емпатійного розуміння іншої людини, та елементи процесу взаєморозуміння партнерів.

Ефективність процесу формування емпатійної культури учнів на уроках технологій багато в чому залежить від уміння педагога використати **метод діалогового спілкування**. Спілкування через діалог розглядається нами як емоційно-інтелектуальний метод стимулювання досліджуваного процесу в тому сенсі, що такий вид спілкування сприяє реалізації суб'єктів суб'єктних відносин в освітньому процесі. У разі ми використовуємо категорію «метод емоційно-інтелектуального стимулювання», оскільки діалогове спілкування може бути «укладено» в рамки прийому.

Вивчення та формування емпатійної культури учнів на уроках технологій може бути успішним завдяки застосуванню різноманітних психолого-педагогічних прийомів, спрямованих на емоційно-інтелектуальне стимулювання. Ось деякі з них:

1. Методи групової роботи: Проекти та творчі завдання: Запрошення учнів до участі в спільних проектах, які вимагають співпраці та взаєморозуміння; *Обговорення в групах:* Створення ситуацій для обговорення емпатійних сценаріїв та подій, що допомагає учням розкривати свої почуття та думки.

2. Сценарії ролевих ігор: Моделювання емпатійних ситуацій: Створення ролевих ігор, де учні можуть втілити різні ролі та взаємодіяти в контексті емпатійних ситуацій; *Дискусійні панелі:* Організація обговорень, де учні можуть представляти різні точки зору та намагатися розуміти позиції інших.

3. Технології ігрового навчання: Ігрові сценарії та симуляції: Використання комп'ютерних чи настільних ігор, що викликають емпатію та

сприяють розвитку соціальних навичок; *Рольові ігри*: Вигадування сценаріїв, де учні вживають ролі та переживають емпатійні ситуації.

4. *Інтерактивні технології: Використання віртуальної реальності*: Створення ситуацій, які відображають реальні емпатійні виклики для вирішення в ігровому форматі; *Електронні платформи для обговорень*: Створення форумів чи обговорень, де учні можуть ділитися своїми емоціями та думками щодо різних ситуацій.

5. *Психологічні тренінги*: Тренінги з розвитку емоційної інтелігенції: Організація занять, які допомагають учням розпізнавати та керувати власними емоціями та розвивати емпатійні вміння; *Арт-терапія*: Використання мистецтва та творчості для вираження та розуміння емоцій.

Загальна ідея використання цих прийомів полягає в тому, щоб зробити процес формування емпатійної культури цікавим, включаючим та особистісно розвиваючим для кожного учня. Психолого-педагогічні прийоми стимулювання емпатії допомагають вчителям створити позитивне навчальне середовище, сприяючи розвитку соціальних та емоційних компетенцій учнів на уроках технологій.

Процес формування емпатійної культури учнів на уроках технологій визначається не лише навчальними знаннями, але і розвитком соціальних та емоційних навичок. Використання психолого-педагогічних прийомів емоційно-інтелектуального стимулювання виявляється ключовим аспектом вдосконалення цього процесу.

Групові методи, такі як ролеві ігри та обговорення в групах, створюють можливості для учнів не лише розуміти почуття інших, а й досліджувати та емоційно переживати різноманітні ситуації. Технології, такі як віртуальна реальність, можуть надати інноваційний підхід до навчання, створюючи емпатійні сценарії у вигляді інтерактивних віртуальних ситуацій.

Індивідуалізовані методи викладання та оцінювання, такі як різноманітність завдань та електронні платформи для обговорень, сприяють

розвитку особистісних якостей учнів, дозволяючи кожному з них виявити та розвинути свій власний підхід до емпатії.

Застосування психолого-педагогічних прийомів на уроках технологій не лише сприяє ефективному формуванню емпатійної культури учнів, але й створює унікальне та стимулююче навчальне середовище, де кожен учень може розкрити свій потенціал і розвивати ключові соціальні навички.

Висновок по першому розділу

Проаналізувавши літературу з питання емпатії, ми прийшли до наступних висновків: соціальний інтелект забезпечує розуміння вчинків і дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також його невербальних реакцій (міміки, поз, жестів). Він є когнітивної складової комунікативних здібностей особистості і професійно важливою якістю в професіях типу «людина - людина», а також деяких професіях «людина - художній образ». У онтогенезі соціальний інтелект розвивається пізніше, ніж емоційна складова комунікативних здібностей - емпатія. Його формування стимулюється у період шкільного навчання, а саме на уроках технологій. У цей період збільшується коло спілкування дитини, розвиваються його сензитивність, соціально-перцептивні здібності, здатність переживати за іншого без безпосереднього сприйняття його почуттів, здатність до децентрації (вміння стати на точку зору іншої людини, відрізнити свою точку зору від інших можливих), що й складає основу соціального інтелекту. Необхідно зазначити про важливість розвитку емпатії та соціального інтелекту на уроках технологій. Це може включати в себе роль викладача в формуванні цих навичок, методи навчання, які сприяють їх розвитку, та приклади практичних завдань чи проєктів, що сприяють розвитку емпатії та соціального інтелекту учнів.

РОЗДІЛ II

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ

2.1. Вивчення стану сформованості емпатійної культури учнів в загальноосвітній школі

Реформування виховного процесу передбачає гуманізацію відносин у системі «вчитель – учень», удосконалення загальної та емпатійної культури. Згідно з теоретичними положеннями, що розкривають зміст, структуру та механізм формування емпатійної культури на уроках технологій можна зауважити, що це складний, динамічний та керований процес.

Вивчення конкретних заходів щодо формування емпатійної культури учнів зумовлене пошуком причин, що негативно впливають на рівень емпатії, виявленням педагогічних умов, що позитивно впливають на динаміку рівня емпатійної культури. Вивчення стану сформованості емпатійної культури учнів в загальноосвітній школі може бути проведене за допомогою різноманітних методів та інструментів. Ось деякі можливі етапи та підходи для такого дослідження: **анкетування:** розроблення анкет для учнів різних класів, де питання стосуються їхнього розуміння та практики емпатії; **включення питань,** які оцінюють учнівську здатність розуміти почуття інших, виявляти та реагувати на емоції; **спостереження:** проведення спостережень за взаємодією учнів у різних ситуаціях (класні кімнати, перерви, спортивні заходи тощо); **аналіз взаємодії між учнями,** виявлення ситуацій, де можливо спостерігати вияв емпатії чи його відсутність; **глибинні інтерв'ю:** проведення інтерв'ю з обраною групою учнів для розуміння їхніх особистих думок та переживань стосовно емпатії; **з'ясування,** як вони розуміють важливість емпатії в їхньому навчанні та спільноті; **психометричні тести:** використання спеціально розроблених тестів для вимірювання рівня емпатії учнів; **аналіз результатів тестів** для отримання

кількісних даних; **аналіз творчих робіт:**сприяння учням у створенні творчих робіт, таких як есе, малюнки, виставки тощо, що відображають їхнє розуміння та вираження емпатії; **фокус-групи:**організація фокус-груп для обговорення концепцій емпатії та ролі емпатії в шкільному середовищі;збір глибинної інформації від групи учнів з різних класів; **ретроспективний аналіз:** вивчення попередніх досліджень та статистичних даних, які можуть надати контекст стану емпатії серед учнів у минулому. Аналіз та узагальнення отриманих даних можуть допомогти визначити ефективність програм чи заходів з розвитку емпатії, а також виявити області для подальших вдосконалень у соціально-емоційному розвитку учнів загальноосвітньої школи на уроках технологій.

Продовження дослідження може включати такі етапи: **розробка та реалізація програм:**на основі отриманих даних розробка та впровадження програм чи заходів з розвитку емпатії серед учнів;спрямування на особливі аспекти, виявлені під час дослідження, такі як міжособисті взаємини, взаємодія в групах тощо; **моніторинг та оцінка результатів:**постійне спостереження та збір даних після впровадження програм для визначення їхньої ефективності; оцінка впливу програм на рівень емпатії учнів, їхню взаємодію та загальний клімат у школі; **взаємодія зі спільнотою:**залучення вчителів, батьків та інших членів шкільної спільноти до процесу впровадження та підтримки програм з розвитку емпатії; організація зустрічей, семінарів або робочих груп для обговорення питань емпатії та соціально-емоційного розвитку; **розробка рекомендацій:**створення конкретних рекомендацій для вчителів, шкільної адміністрації та батьків щодо того, як підтримувати розвиток емпатії учнів; **дифузія успіхів:**поширення позитивних результатів та передача досвіду іншим школам або освітнім установам; сприяння створенню емпатійних освітніх середовищ на рівні шкільної системи.Цей комплексний підхід до вивчення та розвитку емпатійної культури в загальноосвітній школі може допомогти не

лише отримати об'єктивну картину стану розвитку учнів, але й визначити конкретні напрямки для подальших заходів та програм.

У зв'язку з цим основними завданнями нашого експериментального дослідження є:

- виявити рівень сформованості емпатійної культури учнів;
- вивчити рівень рефлексивної позиції учнів;
- експериментально перевірити ефективність педагогічних умов, що позитивно впливають на формування емпатійної культури.

Мета і завдання дослідження визна чили необхідність застосування різних методів, серед яких важливе місце посів педагогічний експеримент, що мав три етапи: діагностико-констотувальний, формувальний, контрольний.

Використовувалися такі методи дослідження: анкетування учнів; спостереження за учнями в педагогічному процесі.

Констатувальний експеримент проводився нами на базі ліцею зі структурним підрозділом гімназії № 6 Покровської міської ради Донецької області м. Покровськ, Донецька область 10-А та 10-Б класу та вирішував такі завдання:

1. Визначення характерних якостей особистості та їх залежність від темпераменту.
2. Діагностування рівня полікомунікативної емпатії.
3. З'ясування показників самосприйняття інших людей, емоційного комфорту в колективі та адаптації.

Розвиток емпатії полягає в ряді тренінгів, що організуються на уроках технологій, у ході виконання проєкту між членами групи, виконання ними завдання на кожному етапі.

Важливо, щоб кожен урок будувався по принципу переходу від найпростішого до найскладнішого. Тому заняття починались з ігор та вправ на невербальне спілкування, які являються в свою чергу психогімнастичною

розминкою, а потім на вербальне. Було визначено низький рівень емпатійної культури на уроках технологій у загальноосвітніх школах.

2.2. Дослідно-експериментальна робота з формування емпатійної культури учнів на уроках технології

Об'єкт нашого дослідження учні 10 класів ліцею зі структурним підрозділом гімназії № 6 Покровської міської ради Донецької області м. Покровськ, Донецької області який складається з 37 учнів та методи розвитку емпатії у них. Для того щоб судити об ефективності цих методів та вза'ємозв'язку почуття емпатії з емоційністю та адаптацією до життя у ході дослідження проводилися два теста: діагностика рівня полікомунікативної емпатії по методу І. Юсупова, та діагностика соціально-психологічної адаптації, розроблена К. Роджерсом і Р. Даймондом.

Дослідження ми проводили на прикладі десятих класів у ліцеї зі структурним підрозділом гімназії № 6 Покровської міської ради Донецької області м. Покровськ, Донецької обл. У 10-А класі навчається 18 чоловік, з них 8 дівчаток та 10 хлопчиків віком 15-16 років, в 10-Б навчається 19 чоловік, з них 12 дівчаток та 7 хлопчиків.

Більшість учнів це учні середнього рівня з урівноваженим характером, екстравертизовані та налаштовані на активний діалог. У класах, що досліджуються, як і в Ліцеї практикується інтеракційна модель соціалізації, робиться акцент на взаємодію учнів та вчителів. Головне місце займає співпраця та співтворчість педагога та учня. Для цього у школі існує дитяча організація «Парламентська республіка» в якій діти організують різні позакласні заходи, акції, ярмарки з залученням учнів школи. На уроках технологій розвивається активний педагогічний діалог.

Вчителі технологій старанно постійно розширюють коло спілкування своїх дітей. При цьому педагог-психолог нейтралізує негативний особистий опит в спілкуванні, проводячи частні бесіди та тренінги.

Для проведення першого тесту, усім учням 10-А та 10-Б класу пропонувалися анкети з питаннями, поряд яких вони повинні відповідати «не знаю», «ніколи або ні», «інколи», «часто», «майже завжди», «завжди або так». При обробці результатів кожній відповіді присвоюється своє числове співвідношення - 0, 1, 2, 3, 4, 5.

Перед обробкою тесту проводиться перевірка його достовірності. Не повинні зустрічатися тільки відповіді «не знаю» на питання 2, 4, 16, 18, 33, або «завжди так»: 2, 7, 11, 13, 16, 18, 23. Після перевіряються декілька затверджень на питання 7 і 17, 10 і 18, 17 і 31, 22 і 35, 34 і 36 на предмет повторень «завжди» або «так». Питання 3 і 36, 1 і 3, 17 і 28 на предмет повторень «ніколи» або «ні».

Загальний бал додається. Якщо він дорівнює 82-90, то рівень емпатії у цілому можна вважати дуже високим, 63-81 високим, 37-62 середнім, 12-36 низьким, 5-11 дуже низьким.

Після цього визначається рівень емпатії по окремих категоріям особистості та тваринам (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Рівень емпатії по відношенню до кожної складової

Шкала		Номер твердження
Номер	Прояв емпатії до:	
I	Батьків	10, 13, 16
II	Тварин	19, 22, 26
III	Людей похилого віку	2, 5, 8
IV	Дітей	25, 29, 32
V	Героїв художніх творів	9, 12, 15
VI	Незнайомим або	21, 24, 27

Рівень емпатії по шкалах, дорівнює 15 – дуже високий, 13-14 високий, 5-12 середній, 2-4 низький, 0-1 дуже низький.

В додатку В ми наочно бачимо, що у більшості учнів рівень емпатії високий і дуже високий, що можна виразити діаграмою на рисунку 2.1. На момент 1 уроку у чотирьох учнів середній рівень емпатії, у двох низький. На момент 8 уроку низького рівня взагалі нема, але підвищився дуже високий рівень.

Ці критерії засвідчують про ефективність розробленої системи розвитку емпатії, тренінгів та уроків у школі. Але не вистачає індивідуального підходу для дітей з акцентуаціями характеру.

Тест К. Роджерса і Р. Даймонда представляє собою вивчення показників самосприйняття інших людей, емоційного комфорту в колективі та інших якостей.

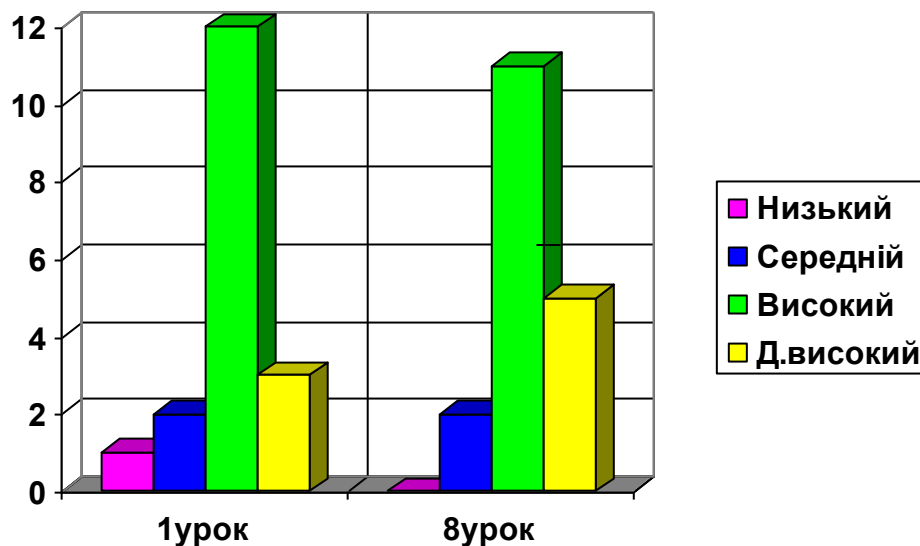

Рис.2.1. Діаграма рівня розвитку емпатії учнів 10-А класу

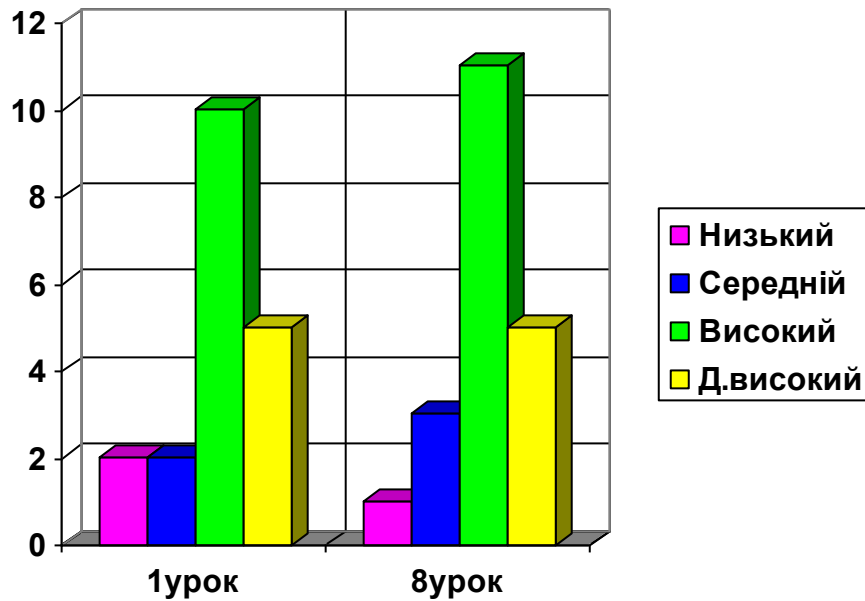

Рис. 2.1. Діаграма рівня розвитку емпатії учнів 10-Б класу

Учням також пропонувалися анкети, на питання яких вони повинні відповідати «це до мене зовсім не відноситься», «мені це не притаманно в більшості випадків», «маю сумнів, що це відноситься до мене», «не можу віднести це до себе», «це схоже на мене, але нема упевненості», «це на мене схоже», «це точно про мене».

А після підраховувалися інтегральні показники по формулам:

Адаптація:

$$\dot{A} = \frac{a}{(a+b)} \times 100\%$$

Наприклад, для конкретного учня адаптація дорівнює 101 балу, а дезадаптивність – 61

$$\dot{A} = \frac{101}{(101+61)} \times 100\% = 62\%$$

Самосприйняття визначається так:

$$S = \frac{a}{(a+b)} \times 100\%$$

Самосприйняття:

$$S = \frac{29}{(29+7)} \times 100\% = 80\%$$

Сприйняття інших розраховуються наступним чином:

$$L = \frac{1.2 \times a}{(1.2 \times a + b)} \times 100\%$$

Отже, сприйняття інших:

$$L = \frac{1.2 \times 17}{(1.2 \times 17 + 13)} \times 100\% = 61\%$$

Рівень емоційного комфорту допомагає визначити формула:

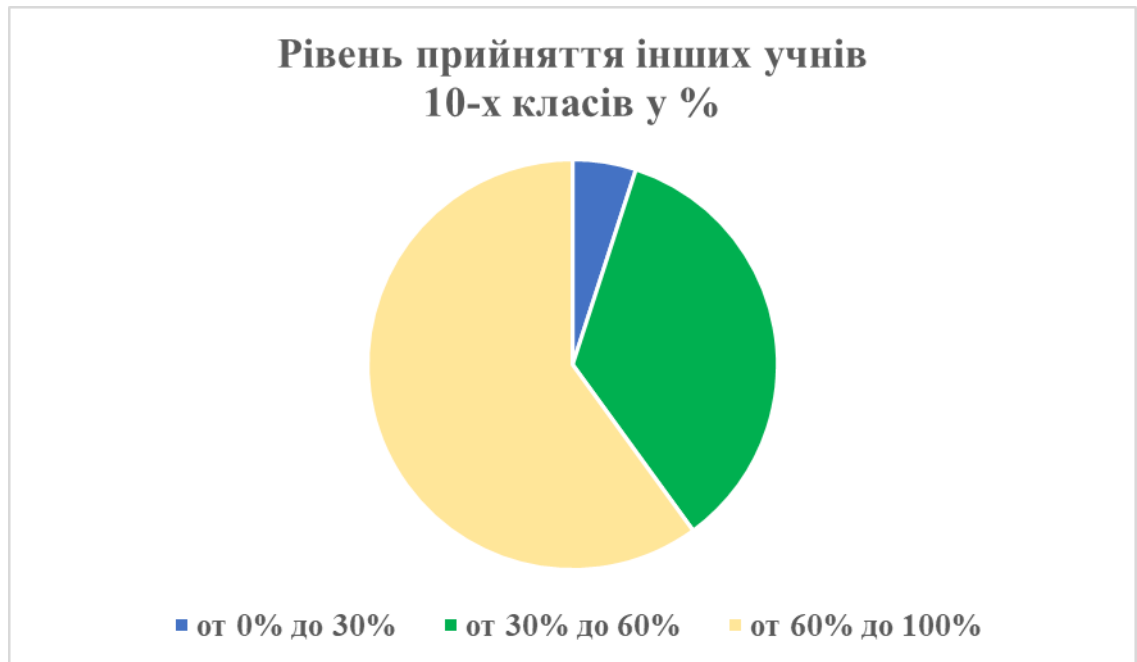
$$E = \frac{a}{(a + b)} \times 100\%$$

Таблиця 2.2

Показники теста К.Роджерса і Р. Даймонда

Номер		Показники	Баллы
1	A	Адаптивність	101
	B	Дезадаптивність	61
2	A	Брехливість-	22
	B	Брехливість +	12
3	A	Прийняття себе	29
	B	Неприйняття себе	7
4	A	Прийняття інших	17
	B	Неприйняття інших	13
5	A	Емоційний комфорт	17
	B	Емоційний дискомфорт	19
6	A	Внутрішній контроль	51
	B	Зовнішній контроль	14
7	A	Домінування	1

	В	Впливовість	18
8		Ескапізм	15

**Рис. 2.2. Співвідношення показників сприйняття інших людей
учнів 10 класу**

В учнів 10 кл. рівень емоційного комфорту складає:

$$E = \frac{17}{(17+19)} \times 100\% = 47\%$$

Інтернальність (контролюємость) можна розрахувати:

$$I = \frac{a}{(a+1.4 \times b)} \times 100\%$$

В учнів 6 кл. інтернальність:

$$I = \frac{51}{(51+1.4 \times 14)} \times 100\% = 72\%$$

Ступінь прагнення к домінуванню:

$$D = \frac{2 \times a}{(2 \times a + b)} \times 100\%$$

В учнів 9 кл. цей показник розраховуємо наглядно:

$$D = \frac{2 \times 1}{(2 \times 1 + 18)} \times 100\% = 10\%$$

Кожну якість приймаємо за одиницю, та виходячи з цього розраховуємо його розвиток в відсотках.

Після обробки та інтерпретації даних дослідження, виявилось, що гіпотеза підтверджується. Високий рівень розвитку почуття емпатії у учнів забезпечується тренінгами та уроками, які супроводжуються високими показниками прийняття інших людей, емоційного комфорту в суспільстві. В той же час у дітей с низьким порогом емпатії соціальні навички були помітно нижчі.

2.3. Технологічна характеристика змісту та прийомів формування емпатичної культури учнів на уроках технологій

Спочатку нам слід визначитися з поняттям «технологічна характеристика». З цією метою ми здійснили дослідження таких понять, як «педагогічна технологія», «методика навчального предмета». Покажемо їх співвідношення, взаємопроникнення та збагачення в рамках досліджуваного процесу.

Поняття «**технологія**» у самій абстрактній формі є «обумовленими станом знань та суспільною ефективністю способи досягнення цілей, поставлених суспільством» [111].

Для нашого дослідження важливим є розгляд поняття «педагогічна технологія» у широкому розумінні як категорії, що визначає однойменний технологічний підхід до освітніх процесів, і у вузькому значенні як технології навчання, її інформаційної та процесуальної складових.

Термін «технологія», що прийшов у соціальну сферу з виробничих процесів, спочатку означає спосіб описування діяльності людей для

отримання певного продукту цієї діяльності і застосовується у тому випадку, коли ця продуктивна діяльність пов'язана з факторами на неї впливу наукових ресурсів. У трактуванні філософії розвитку виробництва «технологія» визначається не просто як будь-який процес послідовної організації діяльності для досягнення цілей виробництва, а як процес, який ґрунтується на наукових розробках у даній галузі. За аналогією ми можемо визначити, що й у педагогіці технологічні підходи пов'язані з розробкою наукових досліджень у галузі освітніх процесів, і насамперед у галузі педагогічної психології, дидактики, методики викладання навчальних дисциплін. Технологічні підходи ґрунтуються на характеристиці та поясненні закономірностей розвитку особистості в педагогічних процесах.

Сучасні ставлення до педагогічної технології дуже різноманітні, розглянемо деякі з них.

Педагогічну технологію розглядається як сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір та компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів, вона є організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу.

Професор В. Беспалько вважає, що педагогічна технологія засіб досягнення цілей навчання, сенс якого полягає в наступних положеннях [15, с. 12-13]:

- педагогічна технологія – це попереднє проектування навчально-виховного процесу та подальше відтворення проекту в навчальній групі;
- педагогічна технологія передбачає проєкт навчально-виховного процесу, що визначає структуру та зміст навчально-пізнавальної діяльності самого учня на уроках технологій;
- центральна проблема педагогічної технології – процес цілепокладання. Він розглядається у двох аспектах: діагностичного цілеутворення та об'єктивного контролю якості засвоєння навчального матеріалу, а також розвитку особистості в цілому; педагогічна технологія

передбачає структурну та змістовну цілісність всього навчально-виховного процесу.

Таким чином, педагогічна технологія представляється автором як систематичне та послідовне втілення на практиці заздалегідь спроектованого навчально-виховного процесу.

На думку сучасних педагогів, педагогічна технологія означає системну сукупність та порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних та методологічних засобів, що використовуються для досягнення педагогічних цілей [57].

Педагогічна технологія розуміється як, «спосіб отримання позитивного результату, заданого нормами навчальних або формуючих програм, в умовах, адекватних цілям освіти» [69]. При цьому автори підкреслюють, що педагогічна технологія - це не те ж, що хороша методика, це поняття ширше і включає чотири компоненти:

- 1) діагностику виділення основних чинників,
- 2) методику, побудовану з урахуванням результатів діагностики,
- 3) засоби інтенсифікації навчання,
- 4) оцінку результатів.

Таким чином, поняття «педагогічна технологія», як пише В. Беспалько, у широкому розумінні, може бути представлено трьома аспектами [5]:

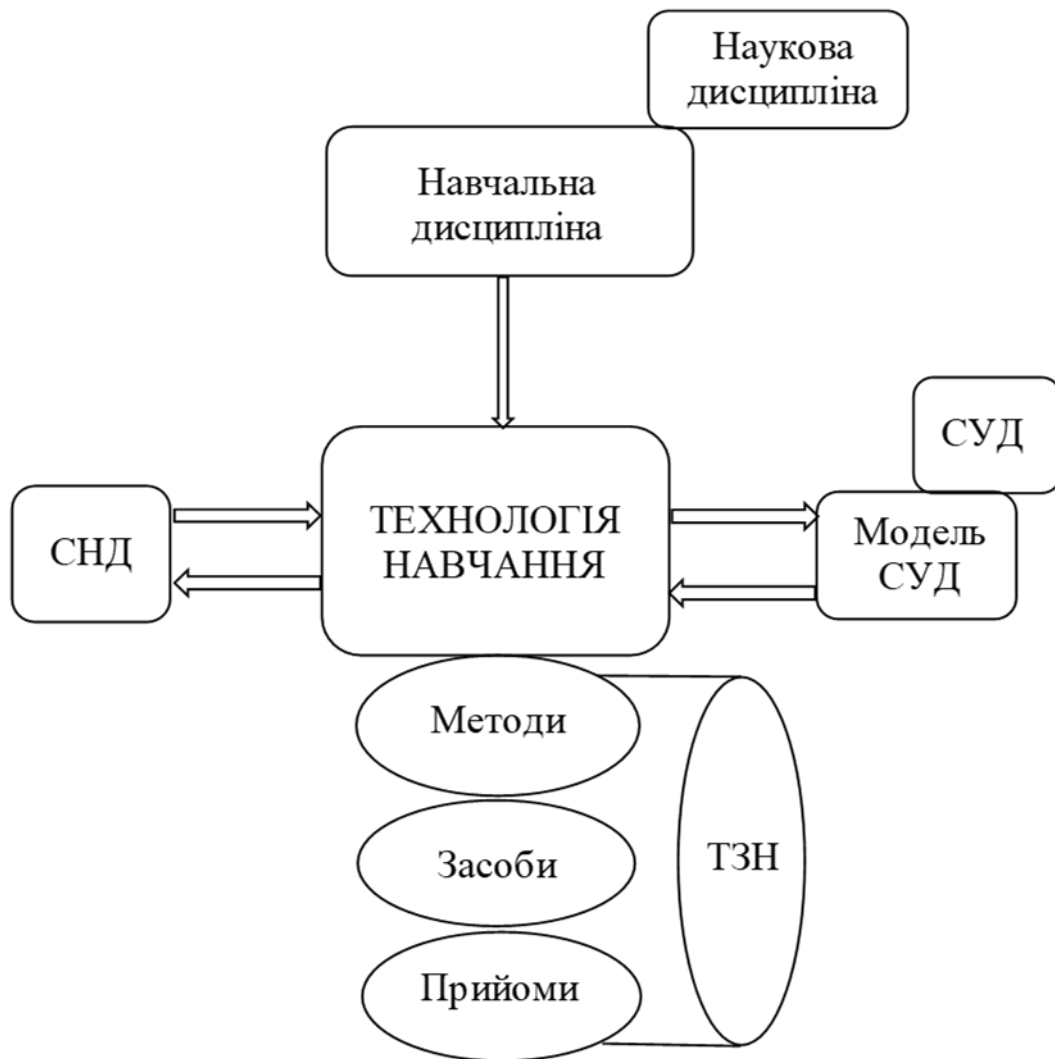
1) науковим, який розглядає педагогічні технології як частину педагогічної науки, що вивчає та розробляє цілі, зміст та методи навчання, виховання та проектує педагогічні процеси;

2) процесуально-описовим, який передбачає рятування або алгоритм процесу, сукупність цілей, змісту, методів та засобів для досягнення запланованих результатів навчання та виховання;

3) процесуально-дійовим, який відображає здійснення педагогічного процесу та функціонування всіх особистісних, інструментальних та методологічних педагогічних засобів.

Технологія навчання – це спосіб реалізації змісту навчання, передбаченого навчальними програмами, що представляє систему форм, методів та засобів навчання, що забезпечує найбільш ефективне досягнення поставленої мети. Таким чином, у технології навчання зміст, методи та засоби навчання перебувають у взаємозв'язку та взаємообумовленості [104].

Схематичне уявлення поняття «технологія навчання» схематично (рис. 2.3).

СНД – суб'єкт навчальної діяльності

СУД – суб'єкт учбовою діяльності

ТЗН – технічні засоби навчання

Рис. 2.3. Місце технології у структурі навчання

Зміст технології навчання мислиться як зміст та структура навчальної інформації, що пред'являється учнів, та комплекс завдань, вправ та завдань, що забезпечують формування навчальних та професійних навичок та умінь, накопичення початкового досвіду професійної діяльності.

Технологія навчання – системна категорія, структурними складовими якої є: цілі навчання, зміст навчання, засоби педагогічної взаємодії (засоби викладання та мотивація), організація навчального процесу, учень, вчитель технологій, результати діяльності, у тому числі й рівень професійної підготовки.

Методика навчального предмета, або теорія навчання певного навчального предмету визначає об'єктом свого дослідження процес навчання або іншій навчальній дисципліні, а предметом є зв'язок, взаємодія викладання та навчання у навчанні конкретного навчального предмета (уроки технологій).

На перших етапах свого розвитку методика навчального предмета була сукупністю практичних розпоряджень для вчителя, не відокремлювалася від дидактики і розглядалася як її прикладна, нормативна частина. Розвиток педагогічної науки, накопичення теоретичних знань вели до уточнення наукового статусу методики навчального предмета, виокремлення в самостійну наукову дисципліну.

Реформи вітчизняної системи освіти поставили перед методикою нові проблеми: зміна її «рецептурного», описового характеру, підвищення ролі експерименту, виявлення шляхів формування самостійності та творчої активності учнів на уроках технологій, підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Актуальним завданням методики навчального предмета є усунення навантаження учнів. Важливе значення для розвитку методики навчального предмета має вивчення новаторського педагогічного досвіду, в якому можуть отримати рішення актуальні практичні завдання, ще не вирішені засобами науки. Описуючи та узагальнюючи такий досвід, методики одержують емпіричний матеріал для теоретичного дослідження.

Необхідно визначитися, як співвідносяться методика навчального предмета та технологія навчання. Вже стало аксіомою, що методика навчання – це додаток теорії навчання. Мета методики полягає у «переведенні» теоретичних положень у площину конкретних явищ, а технології навчання покликані організаційно впорядкувати всі залежності процесу навчання, вибудувати його етапи, виділити умови реалізації, співвіднести з можливостями тощо. Головна мета технологізації процесу - отримання продукту заданого (спроектованого) зразка.

Теорія навчання предмету технологій виявляє закономірності функціонування методичної системи навчання цьому предмету, методика будує їх застосування, а технологія розробляє способи реалізації цієї системи. За такого підходу роль технології зводиться до діагностування цілей і виявлення умов (методів, форм, засобів, залежностей), тобто до проектування процесу, здійснення якого дозволить досягти намічених цілей.

Таким чином, технологія не скасовує методику, вона ґрунтується на ній, та її ефективність певним чином залежить від рівня розвитку методики навчання. На етапі предметні методики оформилися в самостійні наукові галузі, йде процес побудови їх власних теоретичних концепцій. Усе це створило хорошу основу технологізації процесу навчання.

У психолого-педагогічній літературі можна зустріти такі описи педагогічного процесу, коли поняття «технологія навчання» майже повністю перекривається поняттям «методика навчання». Різниця між ними полягає лише у розміщенні акцентів. У технологіях більш представлена процесуальна, кількісна та розрахункова компоненти, а в методиках цільова, змістовна, якісна та варіативно-орієнтовна сторони.

Технологія відрізняється від методики своєю відтворюваністю, стійкістю результатів, відсутністю багатьох «якщо» (якщо талановитий вчитель, якщо здібні діти, якщо добрі батьки.....) [135].

Найбільш складний процес є технологізація виховної сфери, де велике значення має особистість вчителя технологій.

Уявимо процес розробки педагогічної технології у загальному вигляді.

1. Аналіз вимог, що висуваються соціокультурним середовищем, опосередкованих у ціннісних судженнях автора;
2. Аналіз педагогічної ситуації та наукових підходів до її організації, а також думок учнів, батьків, фахівців у цій галузі;
3. Висновки, виражені в основних ідеях та принципах проектування освітніх процесів;
4. Основні ідеї, установки, що визначають цілі та структуру змісту освіти;
5. Довготривалі цілі, що визначаються ідеями та педагогічними установками;
6. Підцілі, що плануються відповідно до необхідного рівня засвоєння матеріалу та ціннісними орієнтаціями;
7. Змістовні одиниці матеріалу: ідеї, поняття, факти, проблеми;
8. Види освітньої діяльності учнів, методи взаємодії педагога та учнів, форми організації діяльності;
9. Очікувані результати освіти, що діагностуються - навчальні досягнення;
10. Варіанти оцінки успішності;
11. Варіанти вивчення сприйняття;
12. Варіанти корекції засвоєння;
13. Найважливіший етап розробки технології - визначення мети.

Цілі мають бути:

- узгодженими (кожна повинна визначати загальний напрямок діяльності, і подальша підціль має бути взаємопов'язана з попередньою);
- реалістичними (викликати напругу сил, але можливо досяжними для учнів, проектуватися з урахуванням «зони найближчого розвитку»),
- гнучкими (передбачати можливість коригування під час реалізації);

- діагностованими (надавати можливість для визначення у конкретні періоди освітнього процесу);
- точно вираженими (зрозумілими педагогами та учнями без домислів);
- гармонізованими (передбачати розвиток різних умінь, сфер особистості та особистісних якостей учнів на уроках технологій);
- мотивованими на соціальні цінності та цінності віку (викликати прагнення до особистісних досягнень та бути привабливими);

При розробці технологій навчання педагоги прагнуть проєктування таких видів діяльності, які включають учнів у активні дії, максимально сприяють розвитку, допомагають обирати рішення в різних ситуаціях, працювати з інформацією, висувати гіпотези, досліджувати процеси та явища та висловлювати судження, приймати позиції у діяльності та груповий взаємодії, оскільки у разі відбувається успішне досягнення комплексу освітніх цілей.

Ґрунтуючись на теорії технологічного підходу до освітніх процесів, ми припускаємо, що технологічна характеристика змісту та прийомів формування емпатійної культури на уроках технологій містить наступні моменти.

1. Основні ідеї, установки, що визначають цілі та структуру змісту досліджуваного процесу;
2. Цільове призначення змісту та прийомів формування заданого якості особистості;
3. Змістовні одиниці матеріалу: ідеї, поняття, факти, проблеми, представлені у певній структурі;
4. Спрямованість змісту та прийомів формування емпатійної культури учнів на уроках технологій на кінцевий результат педагогічного процесу.

Охарактеризуємо запропоновані нами зміст та прийоми формування емпатійної культури учнів на уроках технологій з погляду зазначених ключових позицій.

У психолого-педагогічній літературі склалося таке розуміння змісту процесу формування емпатійної культури учнів на уроках технологій:

- вивчення емпатії у дітей молодшого та середнього шкільного віку, старшокласників, студентів, вчителів;
- навчання розуміння знаків, якими виражаються відчуття (звуки, міміка, пантоміміка);
- розвиток уяви, уваги, пам'яті, живої фантазії, загальної вразливості організму;
- формування (розвиток) мимовільно діючих моральних мотивів, мотивацій на користь іншого;
- введення в процес навчання та виховання повної та значущої інформації про емоційні переживання потенційних об'єктів емпатії, роль емпатії у міжособистісних відносинах;
- використання конкретно-життєвого матеріалу та емоційних методів впливу.

Формування емпатійної культури учнів на уроках технологій відбувається на основі специфічного змісту, який виступає одним з основних засобів та факторів розвитку. Воно представляє особливий «переріз», що не торкається технології.

Традиційно педагогіка визначає зміст освіти як сукупність систематизованих знань, умінь та навичок, поглядів та переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил та практичний підготовки, досягнуті внаслідок навчально-виховної роботи. Це так званий знано-орієнтований підхід до визначення сутності змісту освіти.

Поняття «зміст освіти» включає ряд компонентів когнітивний досвід особистості, досвід практичної діяльності, досвід творчості, досвід стосунків особистості.

Когнітивний досвід особистості: цей компонент включає систему знань про природу, суспільство, мислення, техніку та способи діяльності. У рамках нашого дослідження особливий інтерес становлять такі види знання:

- основні поняття та терміни, що відображають як повсякденну дійсність, так і наукові знання;
- факти повсякденної дійсності та науки, необхідні для відстоювання своїх ідей;
- основні закони науки, що розкривають зв'язки та відносини між різними об'єктами та явищами дійсності;
- теорії, що розкривають систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, про взаємозв'язки між ними та про методи пояснення та передбачення явищ даної предметної галузі;
- знання про способи наукової діяльності, методи пізнання та історії здобуття наукового знання;
- оцінні знання, знання про норми відносин до різних явищ життя, встановлених у суспільстві.

Таким чином, всі компоненти змісту освіти взаємопов'язані: вміння без знань неможливі, творча діяльність здійснюється на основі знання та вмінні, вихованість передбачає знання про ту дійсність, до якої встановлюється те чи інше ставлення, про ту дійсність, яка викликає ті чи інші емоції, передбачає поведінкові вміння та навички.

Структуру процесу емпатії у найзагальнішому вигляді можна уявити наступним чином:

- «налаштування на іншу людину» - свого роду підготовка до процесу взаємодії, самомотивування, коли вчитель технологій налаштовує себе на те, щоб зрозуміти іншого, розділити його почуття, відмовляється від свого настрою, від усіх думок про стороннє, не пов'язане з процесом взаємодії, а також від оцінок і упереджених судженні;
- встановлення контакту з іншою людиною (вибір прийнятною для партнера дистанції, встановлення зіниці, приєднання позою тіла, жестами тощо);
- увага (співчуття і рефлексія) до виразу обличчя, («читати людину як книгу»);

- увага до слова партнера, уміння за словом побачити почуття, виділити репрезентативну систему співрозмовника та приєднатися до неї;

- вміння педагога поглядом, мімікою, позою, жестом, словами висловити дитині розуміння її почуттів, переживань, співчуття, прийняття їх.

У цьому короткому описі виділено як вміння, необхідні розвитку педагогічної емпатії, і динамічна структура емпатичного спілкування на уроках технологій.

Застосування методу класифікації дозволяє розподілити емпатичні якості щодо певних сфер розвитку особистості [90]:

- пізнавальна сфера - спостережливість, емпатійне слухання, емпатійна інтуїція, емпатійне розуміння;

- емоційно-чуттєва сфера співпереживання, співчуття, чуйність;

- особистісна сфера - емпатійна потреба, доброзичливість, терпимість, гуманність, установка на емпатію;

- діяльнісна сфера - товарицькість, сприяння, тактовність, співробітництво.

У своєму дослідженні ми виявили трирівневу систему вивчення та формування емпатійної культури учнів на уроках технологій.

Високий рівень передбачає непідробний інтерес до вихованців, товарицькість, прагнення зрозуміти мотиви вчинку учня. Активний прояв емпатичних якостей та стійке-позитивне ставлення до них. Володіння знаннями про сутність і структуру емпатичної культури учнів на уроках технологій, зміст і прийоми її формування. На їх основі сформованість системно-функціональних педагогічних умінь і навичок, які стимулюються емпатійними відносинами і підкріплюються емпатійними властивостями. Стиль емоційного спілкування захоплений з яскравою гуманістичною спрямованістю.

Середній рівень передбачає прагнення взаємному спілкуванню, не чужі емоційні прояви. Уважність, бажання зрозуміти більше, ніж сказано словами. У прогнозуванні розвитку відносин зазнають деяких труднощів. Чітке та

правильне розуміння змісту емпатійної культури учнів на уроках технологій, уявлення про основні прийоми її формування. Активно-позитивне ставлення до емпатії як до професійно-значущій якості особистості учня на уроках технологій, але недостатньо стійкий прояв емпатичних аспектів у поведінці. Доброзичливий емоційний стиль спілкування з учнями.

Низький рівень характеризується тим, що у встановленні контакту з учнями на уроках технологій зазнають труднощів. Незрозуміле, розпливчате розуміння емпатії. Нерозвиненість емпатичних якостей, немає володіння педагогічними вміннями та навичками щодо формування емпатійної культури учнів на уроках технологій. Емоційний стиль спілкування – авторитарний, нестійкий чи нейтральний. У діяльності центрованість лише на себе.

Наведемо коротку технологічну характеристику змісту та прийомів, які використовувалися на уроках технологій в учнів старших класів, які, на наш погляд, найбільше сприяють розвитку емпатії в учнів.

Для нас було важливо, щоб кожне заняття будувалося за принципом переходу від простого до складного. Тому заняття починалися з ігор та вправ на невербальне спілкування, які є своєю чергою як би психогімнастичною розминкою.

Вправи на невербальне спілкування

Вправа 1

Мета. Тренувати вміння виражати певний емоційний стан за допомогою міміки.

Процедура. Групі пропонуються три типи відносин:

- позитивне (кохання, симпатія, дружба);
- байдуже;
- негативне (злість, агресія, огида).

Одному учаснику необхідно вийти, він визначатиме ставлення до нього членів групи, що залишилися. Ведучий розподіляє ролі. У разі неправильної ідентифікації відносини педагог може попросити закрити обличчя руками,

подумати про ту роль, яку необхідно висловити, і спробувати це зробити ще раз. Вправа не потребує великих витрат часу та може проводитись кілька разів.

Вправа 2

Мета. Тренування передачі невербальними способами.

Процедура. Група поділяється на пари. Один із кожної пари – ув'язнений, інший – товариш, який влаштовує втечу і якому необхідно невербально передати план втечі.

Час виконання завдання приблизно 3-5 хв.

Після невербальної взаємодії арештант розповідає, як він зрозумів план втечі. В обговоренні можна відзначити відмінності у невербальній мові людей: експресію, використання рухів тіла, рукостискань, поплескування, контакту очей, міміки та інших особливостей, що проявилися в групі.

Цю вправу можна повторити, якщо пари зміняться ролями.

Вправа 3 «Живе спостереження»

Мета. Тренування вміння виділяти та оцінювати прояви емоційних станів.

Процедура. Одному члену групи потрібно вийти. Інші отримують завдання записувати будь-який невербальний прояв товариша, коли він повернеться і сяде так, щоб його бачив кожен, при цьому він не знає, що фіксують та записують його товариші. Записувати необхідно все: зміни в обличчі, рухи голови, рухи руками та ногами, нахили тощо.

Перед вправою необхідно попередити бажуючого про те, що вправа не зовсім звичайна і вимагає від неї витримки. Незважаючи на це, а можливо саме через це, більшість відчуває почуття сором'язливості, яке проявляється в прагненні захистити себе: зчеплені руки, схрещені ноги, сумка перед

собою. Тривожність та нетерпіння проявляються у рівномірних рухах ногами чи пальцями тощо.

Під час обговорення визначається обсяг побаченої невербальної інформації, а також, чи помітив волонтер усі свої невербальні сигнали.

Вправа «Дзеркало»

Вправа проводиться у парах. Одному пропонується сісти у звичну йому позу. Інший дзеркально відображає цю позу і намагається розповісти, як він відчувається при цьому.

Вправа 5 «Передача почуттів»

Мета. Створення емоційної близькості та теплоти між учасниками групи.

Процедура. Усі учасники гурту, сидячи на стільцях, утворюють коло, заплющують очі. Один із членів групи, розплющивши очі, торкається руки сусіда праворуч або ліворуч, тим самим передаючи йому своє почуття, після цього заплющує очі. Інший учасник групи, усвідомивши передане йому почуття, розплющує очі і передає своє почуття іншому учаснику і так далі, поки «почуття» не повернеться до його автора. Проводиться обговорення: хто кому які почуття передавав і хто як їх зрозумів.

Вправа 6 «Впізнання партнера та його почуттів»

Мета. Виявлення емоційних контактів між учасниками та поглиблення емоційної близькості та теплоти між ними.

Процедура. Один із учасників групи сидить на стільці спиною до групи, всі інші підходять до нього і по черзі торкаються його руки, висловлюючи свої почуття. Він потім, після закінчення процедури, повинен сказати, кого він впізнав і які почуття прочитав.

Вправа 7 «Оживлення портрета»

Мета. Формування навичок інтуїтивного розуміння емоційного стану іншої людини.

Процедура. Кожен учасник отримує світлинку (фото) будь-якої людини. Він має «оживити» портрет, тобто прийняти позу, вираз обличчя і сказати кілька реплік (або хоча б одну), що відповідають міміці та позі зображеного.

Вправа 8 «Синестезія»

Мета. Формування навичок відчуття, вживання в образ, а також розуміння емоційного стану іншого.

Процедура. Серед учасників призначається той хто водить. Йому повідомляють, що в його відсутність група вибере один із чотирьох кольорів (червоний, синій, жовтий або зелений). Після того як колір обраний, ведучого повертають у коло, і учасники по черзі демонструють йому рухи тіла, які, за їхніми власними відчуттями, повинні висловлювати задуманий колір. Рухи не повинні бути прямими підказками У рухах повинні виражатися не речі, а сам колір, відчуття кольору.

Більш ускладненими варіантами цієї гри можуть бути наступні: замість кольорів можна запропонувати загадувати смакові відчуття (гіркий смак, солодкий, кислий, солоний), звуки різних музичних інструментів, пори року, різних тварин, одну із запропонованих картин, листя різної форми тощо. Так само може змінюватися і «мова», на якій відбувається відтворення: від рухів тіла можна перейти до нерухомих поз або дотиків, або до гри інтонацій при оголошенні однієї й тієї ж фрази. Можна використовувати рукостискання, вираз обличчя і навіть просто погляд. Переходи до складніших варіантів повинні здійснюватися поступово, після засвоєння більш простих.

Завдання, яке вирішується наступною групою ігор і вправ має на меті, окрім організації психічного стану учасників групи та прищеплення їм навичок управління ними, відтворенням різних способів вербального спілкування. Адже, саме в процесі словесного спілкування здійснюються міжособистісні контакти між людьми, саме від нього багато в чому залежить

їхня оптимізація та емоційне благополуччя особистості в колективі. Наведемо кілька прикладів ігор та вправ.

Ігри та вправи на вербальне спілкування

Вправа 1 «Уявлення себе»

Мета. Зближення членів групи один з одним, встановлення довірительних відносин, емоційних контактів.

Процедура. Кожен член групи за бажанням і на свій розсуд представляє відомості про себе. У разі потреби педагог допомагає висловитись кожному за допомогою орієнтовних питань.

Вправа 2 «Перевтілення»

Мета. Створення емоційної розкутості учасників групи, поглиблення емоційних контактів поміж ними, розвиток навичок управління своїми емоціями.

Процедура. Один із учасників отримує від педагога або від свого сусіда завдання перевтілюватися на певну річ. Він повинен уявити себе цією річчю, поринути у її світ, відчувати її «характер». Від імені цієї речі він починає розповідь про те, що її оточує, як вона живе, що відчуває, про її минуле та майбутнє. Закінчивши розповідь, учасник дає завдання наступному по колу і таке інше.

Якщо гру проводити в затемненому приміщенні, це забезпечить її учасникам велику розкутість і психологічний комфорт. У міру оволодіння цією вправою «Перевтілення» стають дедалі глибшими, удосконалюється мистецтво «переживати» предмет і бачити його зсередини. Від поверхневих, суто зовнішніх описів учасники переходять до вираження настрою, почуттів, життєвої філософії.

Вправа 3

Мета. Розвиток емпатійного переживання, проєктивний вираз свого «Я».

Процедура. Педагогу необхідно мати стільки іграшок-предметів, скільки людей у групі. Це може бути годинник, ручка, дитячий конструктор, канцелярська закріпка, м'ячик, свисток, ножиці, нитки, ключі, аркуш білого паперу тощо. Спочатку треба дати час розглянути всі ці предмети і вільно пересуватися навколо столу чи стільця, на якому вони лежать. Кожен за сигналом вибирає той предмет, який йому найбільше подобається. Тепер він «стає» цією іграшкою.

Після цього пропонується кожному учаснику:

1. Розповісти про себе, як про цей предмет: «Я ... годинник ... » (3 хв).
2. Загальна розмова між «іграшками»: «Я хотів би пограти... » (10-15 хв.).
3. Обмін почуттями: «іграшки» говорять про те, що вони помітили, відчували.

Вправа 4 «Якби він був»

Мета. Розвиток зацікавленості один одного, емпатії, стимулювання експресії.

Процедура. Вибирається ведучий, який тимчасово залишає групу, група вибирає «жертву». Після повернення ведучий має вказати, хто обраний «жертвою». І тому він ставить запитання, які мають опосередкований характер. Наприклад: «Якби ця людина була деревом (кольоровим, твариною, кольором, погодою, пора року, предметом побуту тощо), то яким би він був?» За відповідями учасників групи він повинен здогадатися, хто обраний «жертвою». Вправу можна повторювати кілька разів. Спочатку

можна попросити, щоб на запитання відповідало якнайбільше людей, таким чином можна прослідкувати відмінності у сприйнятті однієї людини.

Вправа 5 «Подарунки»

Мета. Розвиток емпатійного сприйняття іншої людини.

Процедура. Учасникам групи пропонується зробити «подарунки» всім іншим (намалювати, усно описати, показати тощо). «Подарунок» - символічний, тому він може бути будь-чим: квіткою, зіркою з неба, вілою на безлюдному острові і ін. Гра дозволяє висловити взаємні побажання, тобто визначити те, що заважає повнішому контакту, або вгадати бажання.

Вправа 6 «Групова картина»

Мета. Тренування зорової уяви та фантазії, оволодіння навичками управління своїми емоціями, формування емоційних контактів між учасниками групи.

Процедура. Усі учасники розсідають у коло. Один з них тримає в руках чистий аркуш паперу і намагається уявити собі намальовані на ньому картини. Він починає їх детально описувати, а решта намагаються «побачити» на аркуші те, про що він каже. Потім лист передається наступному учаснику і він продовжує «відтворення картини», доповнюючи вже «написане» новими деталями. Аркуш передається далі.

Педагог має попередити учасників, що це має бути саме картина, а не сюжет, що розвивається. Описи ж мають бути достатньо докладними, щоб можна було однозначно встановити з них просторове взаєморозташування деталей. Закінчення гри може бути оголошено будь-яким черговим учасником, якщо він відчув, що подальша робота призводить до навантаження картини зайвими деталями. Однак, кожен учасник повинен по можливості прагнути так розрахувати свій акцент у колективне зображення, щоб аркуш пройшов повне коло.

З набуттям досвіду учасники починають добре розуміти один одного та досягають як просторової узгодженості в деталях, так і загальної настрою. Різні фрагменти загальної картини створюються в єдиному емоційному руслі.

На цій стадії доцільно відмовитися від аркуша паперу та проводити гру при закритих очах або, якщо є можливість, у затемненому приміщенні.

Нерідко вживання уявним підґрунттям виявляється настільки глибоким, що на якийсь час учасники, подібно до кіноглядачів, повністю забувають про реальну обстановку, в якій проводиться гра. Вони ніби переносяться у вигаданий світ, і їхній настрій, тонус, психічний стан цілком залежатимуть від того, що створило їхню уяву: відпочинок на сонячному пляжі, шторм на морі, прогулянка лісом або ще щось. Досвідчені в груповому «живописі» учасники можуть використовувати свої навички у вправі «Синестезія», оскільки уявні картини є чудовим засобом для вираження якихось інших речей: звуків, смакових відчуттів, настроїв та іншого.

Вправа 7 «Соціометрія за рівнем емпатійності»

Процедура. Прокреслити в кімнаті невидиму межу, на початку якої будуть люди, найбільш емпатійні, а в кінці - найменш. З групи вибирається ведучий, який розставляє людей на цій невидимій лінії. Під час процедури ніхто не може заперечувати, зате, коли ведучий закінчив, можна запитати: «Чи зручно ви почуваетесь на цьому місці? ».

Вправа може виявити елементи психологічного захисту, спровокувати вимоги педагогу виконати роль ведучого, відмовитися від участі тощо. За бажання можна модифікувати цю вправу відповідно до відкритості групи.

Вправа 8

Ціль. Тренінг вміння групової взаємодії та розвитку емпатії.

Процедура. Кожен член групи пропонує по одному або по два запитання, на які він міг би сказати, хто може дати відповідь. Краще робити це на окремому аркуші паперу. Педагог зачитує всі питання, у тому числі група повинна вибрати 5 найкращих. П'ять людей із групи анонімно відповідають на ці запитання. Усі відповіді також зачитуються педагогом. Перед групою ставиться завдання дійти однієї думки щодо кожного зі

списків запитань, назвавши людину, яка дає відповідь на запитання. Дискусію проводять усно, щоб уникнути ідентифікації за почерком. Під час обговорення може визначити найбільш вдала відповідь. Можлива ситуація, коли з відповіді на всі запитання не можна визначити людину (наприклад: «Як ти ставишся до м. Кривий Ріг»).

Відповіді можуть бути: «Я в ньому живу» і «Я ним захоплююсь»), тоді можна запропонувати відповіді на додаткове, шосте, питання. Якщо випробувані дають неінформативні відповіді, можна запропонувати поставити проєктивне запитання.

Таким чином, підставою для визначення поняття «технологічна характеристика» стали теоретичні міркування про співвідношення категорій «педагогічна технологія» і «методика навчального предмета». Вдало розкрито специфіку змісту процесу формування емпатійної культури учнів старших класів на уроках технологій залежно від структури емпатії у найзагальнішому вигляді, представлена трирівнева система формування емпатійної культури (високий, середній, низький рівні) і наведені ігри та вправи на невербальне та вербальне міжособистісне спілкування, в процесі якого відбувається формування окремих елементів емпатійної культури особистості.

2.4. Методична розробка плану-конспекту уроків на тему: «Вишиті вироби (виготовлення об'ємної троянди та складання композицій з неї)»; «Страви до свят (особливості приготування Різдвяних страв європейської кухні)»

Тема: «Вишиті вироби (виготовлення об'ємної троянди та складання композицій з неї)»

Дата:

Клас: «10»

Тема: «Вишиті вироби (виготовлення об'ємної троянди та складання композицій з неї).».

Мета:

- **навчальна:** закріпити прийоми роботи з вишивки, прийоми та способи вишивки, використовувати технології художньої обробки тканини для виготовлення вишивки, вміти правильно вибрати матеріали та прилади для вишивки.
- **розвивальна:** розвивати логічне мислення на основі спостережень, порівнянь, усвідомлення отриманого матеріалу; продовжувати розвивати навички роботи з технологій.
- **виховна:** зміцнювати бажання здобувачів освіти мати глибокі знання, виховувати відповідальність під час виконання завдань.

Дидактичне забезпечення: презентація вчителя, плакати та таблиці з теорії кольору, колекції ілюстрацій виробів з вишивкою стрічками, матеріалів та пристроїв для вишивки. Картки з техніки безпеки, інструкційно-технологічна карта. Книжки з вишивки. Зразки виробів, декорованих вишивкою стрічками та зразки панно.

Методичне забезпечення: програма з трудового навчання, календарне планування, методичні рекомендації щодо проведення уроків з теми.

Програмне забезпечення: браузер, офісні програми.

Технічне забезпечення: Голки, ножиці, п'яльці, канва (тканина), атласні стрічки, олівці або крейда..

Тип уроку: комбінований.

Структура уроку

I. Організаційна частина

2 хв.

II. Актуалізація опорних знань

2 хв.

III. Мотивація навчальної діяльності

2 хв.

IV. Вивчення нового матеріалу

17 хв.

V. Фізкультхвилинка

2 хв.

VI. Закріплення нових знань

15 хв.

VII. Підсумки уроку

2 хв.

VIII. Домашнє завдання

1 хв.

IX. Оцінювання роботи учнів

2 хв.

Хід уроку

I. Організаційний етап (2 хв.)

- привітання
- перевірка присутніх
- перевірка готовності учнів до уроку

II. Актуалізація опорних знань (2 хв.)

Дайте відповіді на запитання:

1. Які різновиди стрічок часто використовуються у рукоділлі?
2. Які види виробів можна створити, використовуючи стрічки?
3. Які кольори стрічок найчастіше вибирають для виготовлення квітів у рукоділлі?
4. Яким чином стрічки можна використовувати для прикраси одягу?
5. Як створити базовий вузол для виготовлення стрічкових квітів?
6. Як створити ефектні об'ємні вироби, використовуючи стрічки?

III. Мотивація навчальної діяльності (2 хв.)

Ми з вами продовжуємо вивчати цікавий світ трудового навчання.

На мій погляд тема, яку ми з вами вивчаємо зараз, знадобиться вам найчастіше. Прошу вас записати тему до зошиту: «Вишиті вироби (виготовлення об'ємної троянди та складання композицій з неї).»

IV. Вивчення нового матеріалу (17 хв.)

Вишивка стрічками, також відома як різнокольорова вишивка, є видом рукоділля, при якому використовуються тонкі стрічки для створення декоративних візерунків та малюнків на тканинах. Цей вид вишивки дозволяє створювати барвисті та текстурні ефекти, а також додає об'єм до виробів.

Основні характеристики вишивки стрічками:

- **Матеріали:** Для вишивки стрічками використовуються тонкі стрічки, які можуть бути зроблені з різних матеріалів, таких як

шовкова, атласна, органза, бавовняна стрічка тощо. Також використовуються тканини різних текстур і кольорів.

- **Техніка вишивання:** Стрічки кріпляться на тканину за допомогою голки, утворюючи різноманітні візерунки, квіти, листя, тварини та інші декоративні мотиви. Зазвичай вишивка стрічками виглядає витончено та об'ємно завдяки використанню стрічок різної товщини та технік вишивання.
- **Призначення:** Вироби, виготовлені в техніці вишивки стрічками, можуть мати різноманітне призначення. Це може бути декоративна вставка на одязі, панно, подушки, картини, сумки, прикраси та інші елементи декору.
- **Творчість і індивідуальність:** Вишивка стрічками надає можливість виразити творчість та індивідуальний підхід до створення виробів. Із застосуванням різних кольорів, текстур і технік можна створювати унікальні та естетично привабливі вироби.

Вишивка стрічками - це витончений вид рукоділля, який не лише надає можливість творчого виразу, але і додає особливого шарму та оригінальності різноманітним предметам інтер'єру та одягу.

Стрічки вперше знайшли своє застосування в Стародавній Греції та Римі, де жінки вирізали смужки з тканини та вплітали у волосся, надаючи нової, незвичайної форми зачісці. Мистецтво вишивки стрічками зародилося 1446 р. у Франції. За правління Людовіка XI з'явилася мода на їх використання як оздоблення одягу. І лише в епоху Рококо вишивка стрічками виділилася в окремий вид рукоділля, що полягає у виконанні об'ємного малюнка на тканині. Спочатку шовковими стрічками прикрашали подоли суконь, а потім візерунком зі стрічок почали обробляти спідню білизну. Поступово з Франції навички вишивки стрічками поширилися в Англії, а згодом і по всьому світу. Пік розвитку цього виду рукоділля припав на 1870-

ті р.р.. У цей час вишивку стрічками використовували практично скрізь. Шовковими стрічками прикрашали не лише бальні сукні, а й постільну білизну, парасольки, капелюхи та навіть взуття. Вишивка стрічками мала таку популярність, що сам король Людовік XV міг годинами пропадати у своїй майстерні, виконуючи різні візерунки на своєму одязі. Придворним, слугам і жителям міст та околиць було наказано не з'являтися на вулиці без хоча б маленького елемента із шовкової стрічки на своєму одязі. Найкращі роботи цього виду мистецтва, створені за допомогою стрічок та голки, зберігаються у різних музеях світу. Після Другої світової війни стався спад розвитку цього виду рукоділля. Але за кілька років воно поступово відродилося. З часів пишних балів стрічки асоціюються зі святом, урочистістю. Невипадково машини для весільного кортежу прийнято прикрашати стрічками різних кольорів, і навіть обробляти ними ліжечко новонародженої дитини.

- *Вчитель.* Які види швів ми з вами навчилися виконувати?
- *Учні.* «Вузлики», «Витягнутий стібок», «Витягнутий стібок із завитком», «Петелька».
- *Вчитель.* Які прості і всім добре відомі прийоми вишивання застосовуються у вишивці стрічками?
- *Учні.* Це шви "стебельчастий", "тамбурний", "вузлики", "петельки з прикріпленням зверху".
- *Вчитель.* Які стрічки можна використовувати під час вишивки?
- *Учні.* Шовкові стрічки, синтетичні, атласні стрічки, прозорі стрічки, фактурні стрічки. Залежно від того, якого розміру та ефекту хочете виготовити троянду, можна використовувати різні стрічки за фактурою та шириною.

Як ви вважаєте, що ще нам потрібно для роботи?

- *Учні.*
- Ножиці;
- Голки - синель, гобеленові (тонкі - для легких тканин і товсті - для

щільних. При шитті шовковою стрічкою використовуються гострі голки, адже вони повинні вільно входити в тканину, не утворюючи при цьому зтяжок. Вушко у голки має бути подовженим, щоб можна було легко вдягнути стрічку і вона, не скручуючись, ковзала по ньому.

- вишивальні нитки (муліне), які потрібні для формування бутону об'ємної квітки;
- канва.

Вчитель. Троянда відома всім як цариця квітів. Безумовно, це найзнаменитіша і вишукана квітка. Традиційно за допомогою троянд різного кольору передають послання. Найчастіше це приємні та романтичні послання, але бувають і неприємні, і суперечливі. Тому потрібно дуже уважно вибирати букет троянд для подарунка.

- Жовта троянда – знак зникаючого кохання чи ревнощів.
- Махрова троянда – знак гордості.
- Червона троянда – безумовна посланниця кохання.
- Біла троянда – символ чистоти та невинності.

Зі стрічки дуже легко можна виконати троянди, які є прекрасною прикрасою весільної сукні, упаковки витонченого подарунка, святкового столу або елементом чудової композиції.

Композиція передбачає, перш за все, роботу із кольором. За допомогою кольору можна зв'язати композицію воедино або розбити її на окремі частини.

- Чи знаєте ви, хто вперше відкрив теорію кольору?
- А які основні закони поєднань кольорів?

Повідомлення учениці про «Теорію та гармонію кольору» (Оповідання з поясненням, демонстрацією та використанням плакатів).

Головну роль у складанні будь-якої композиції відіграє колір. Нам для грамотної роботи необхідно знати основні поєднання кольорів. Основи теорії кольору було закладено відомим вченим – фізиком Ісааком Ньютоном. Він розташував у замкнутому колі кольори спектру і додав до них пурпуровий,

що не вистачав. Таке розташування кольорів показало, що один колірний тон поступово переходить до іншого. Існує 7 основних кольорів. Давайте назвемо їх (звертається до класу). Червоний, помаранчевий, жовтий (теплі кольори), зелений, блакитний, синій, фіолетовий (холодні кольори). Кожен колір має багато відтінків. Це колірне коло допоможе нам орієнтуватися у підборі потрібних колірних поєднань, щоб вони гармонували та звучали в наших виробках. Діаметрально протилежні кольори та кольори, розташовані під кутом 120° , як правило, поєднуються. Поєднуються також кольори, споріднені за тоном. Крім того, тут потрібна власна фантазія, вигадка, художня уява, щоб створити гарну річ

V. Виконання практичної роботи.

Робота виконується за технологічною картою за групами, парами, або індивідуально.

Інструктаж вчителя будується з урахуванням презентації:

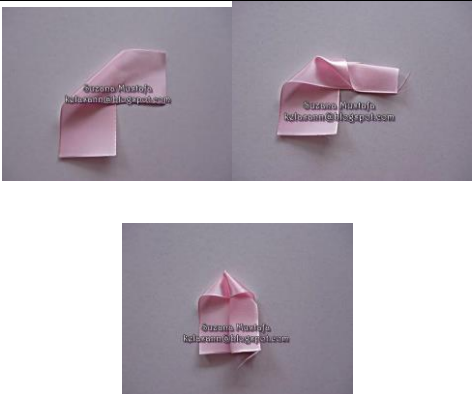

- Повідомлення назви практичної роботи;
- Роз'яснення завдань практичної роботи;
- Ознайомлення з об'єктом праці (зразком);
- ознайомлення із засобами навчання, за допомогою яких виконуватиметься завдання (обладнання, інструменти, пристосування);
- Ознайомлення з навчально-технічною документацією;
- попередження про можливі труднощі при виконанні роботи;
- нагадати про дотримання техніки безпеки.

Вчитель. Ваша робота оцінюватиметься за такими критеріями:

- послідовне виконання роботи;
- дотримання правил техніки безпеки;
- використання інструментів за призначенням;
- правильне застосування знань, отриманих при підготовці до вишивки;
- акуратне виконання.

Вчитель контролює дотримання техніки безпеки, правильність прийомів виконання роботи, надає допомогу.

Інструкційно-технологічна картка з виготовлення об'ємної троянди.

№	Зображення	Операції	Інструменти та пристрої
1		Нарізати стрічки завдовжки 7-8 см 17 шт	Лінійка, ножиці
2		Скласти стрічки за малюнком, формуючи пелюсток, зколоти шпильками	Англійські шпильки
3		Прокласти по зрізу стібки завдовжки 3-4 мм.	Голка, нитки, ножиці
4		Зібрати стібками заготовки з 3,5,7 пелюсток	Голка, нитки, ножиці

6		Скласти по малюнку серединку квітки	
7		Закріпити серединку стібками	Голка, нитки, ножиці
8		Закріплювати до серединки заготовлю з 3-х пелюсток	Голка, нитки, ножиці
9		Закріплювати до квітки заготовлю з 5 пелюсток, потім з 7 пелюсток	Голка, нитки, ножиці
10		Зібрати композицію	Голка, нитки, ножиці

V. Фізкультхвилинка. (2 хв.)

Вправи для очей

1. Заплющити очі, не мружитися, рухати очними яблуками по колу.
2. Очима малювати латинську літеру V: подивитися вгору вліво, вниз, угору вправо, вниз.
3. Сильно замружитися, розплющити очі.
4. Заплющити очі, пальцями промасажувати очні яблука.
5. Подивитися прямо перед собою.
6. Приблизно 30 с швидко моргати, потім стільки ж дивитися не моргаючи.

VI. Закріплення нових знань (15 хв.)

1. Які матеріали використовуються для вишивки стрічками?
2. Які основні техніки вишивання стрічками?
3. Для чого використовують вишивку стрічками?
4. Які можливості для творчості відкриває вишивка стрічками?
5. Які елементи часто створюють за допомогою вишивки стрічками?
6. Які теми часто використовуються при створенні виробів в техніці вишивки стрічками?
7. Які переваги має вишивка стрічками порівняно з іншими видами вишивки?
8. Як можна використовувати вишивку стрічками в декорі інтер'єру або предметах гардеробу?
9. Як вибрати стрічки для вишивки з певного проекту?
10. Які види виробів можна створити за допомогою вишивки стрічками?

VII. Підсумки уроку (2 хв.)

Рефлексія

- *Що нового сьогодні дізналися?*
- *Чого навчилися?*
- *Що сподобалось на уроці, а що ні?*

VIII. Домашнє завдання (1 хв.)

Намалювати ескіз композиції з троянд у колірному рішенні.

Придивіться до блиску, що переливається, шовкових стрічок, і у вас з'являться творчі задуми. Докладіть старанність до процесу вишивання, більше фантазії, терпіння, завзятості, творчого натхнення, і результатом старанності стануть красиві вироби та композиції.

IX. Оцінювання роботи учнів (2 хв.)

Вчитель відзначає здобувачів освіти, що були найактивнішими, виставляє оцінки. Здобувачі освіти отримують оцінки.

Тема: «Страви до свят (особливості приготування Різдвяних страв європейської кухні)»

Дата:

Клас: «10»

Тема: «Страви до свят (особливості приготування Різдвяних страв європейської кухні)»

Мета:

- **навчальна:** вивчити та застосувати на практиці особливості страв європейської кухні.
- **розвивальна:** розвивати логічне мислення на основі спостережень, порівнянь, усвідомлення отриманого матеріалу; продовжувати розвивати навички роботи з технологій.
- **виховна:** зміцнювати бажання здобувачів освіти мати глибокі знання, виховувати відповідальність під час виконання завдань.

Дидактичне забезпечення: підручник, дошка, проектор, ноутбук, презентація, .

Методичне забезпечення: програма з трудового навчання, календарне планування, методичні рекомендації щодо проведення уроків з теми.

Програмне забезпечення: браузер, офісні програми.

Технічне забезпечення: комп'ютер.

Тип уроку: комбінований.

Структура уроку

I. Організаційна частина

2 хв.

II. Актуалізація опорних знань

2 хв.

III. Мотивація навчальної діяльності

2 хв.

IV. Вивчення нового матеріалу

17 хв.

V. Фізкультхвилинка

2 хв.

VI. Закріплення нових знань

15 хв.

VII. Підсумки уроку

2 хв.

VIII. Домашнє завдання

1 хв.

IX. Оцінювання роботи учнів

2 хв.

Хід уроку**I. Організаційний етап (2 хв.)**

- привітання
- перевірка присутніх
- перевірка готовності учнів до уроку

II. Актуалізація опорних знань (2 хв.)**Виконання диференційованих завдань за листами опитування****На «4-7» балів»:**

Перелічити процеси теплової обробки за переліченими стравами і дати їм характеристику.

- Схема приготування каре.
- Схема приготування карданблю.
- Схема приготування карбанарової пасти.

на «7-8 балів»:

- Вказати причини можливих помилок під час приготування страв:
  - Каре ягняти з песто соусом.
  - Карданблю соусом велюте.
  - Паста карбонара

на «9-11 балів»:

- Які порушення у технологічному процесі можуть призвести до зниження якості продукції у стравах:
  - Каре ягняти з соусом песто
  - Карданблю соусом велюте.
  - Паста карбонара.

III. Мотивація навчальної діяльності (2 хв.)

Ми з вами продовжуємо вивчати цікавий світ трудового навчання.

На мій погляд тема, яку ми з вами вивчаємо зараз, знадобиться вам найчастіше. Прошу вас записати тему до зошиту: «Страви до свят (особливості приготування Різдвяних страв європейської кухні)»

IV. Хід роботи (17 хв.)

Теоретична частина

Різдвяні страви є важливою частиною святкового столу в багатьох культурах.

Ось декілька традиційних різдвяних страв та їх особливості:

Каре ягняти з песто соусом.:

Вибір м'яса:

- Для каре зазвичай використовуються ребра барана або ягненка. Важливо вибрати свіже та якісне м'ясо.

Приправлення:

- М'ясо можна приправити різноманітними спеціями, такими як часник, розмарин, тим'ян, сіль та перець. Суміш олії та приправ додасть смаку та аромату.

Маринування:

- Для покращення смакових властивостей рекомендується маринувати м'ясо протягом кількох годин або навіть на ніч у суміші з олії, приправ і трав.

Готування на грилі або в духовці:

- Класичний спосіб приготування каре - це готування на грилі або в духовці. М'ясо можна смажити або запікати до досягнення бажаного ступеня прожарювання.

Температурний режим:

- Зазвичай рекомендується готувати каре при високій температурі, щоб забезпечити хрустку скорину та соковите м'ясо. Температурний режим може варіюватися від 160 °C до 200 °C залежно від рецепту.

Важливість «відпочинку»:

- Після готування каре рекомендується дати йому «відпочити» протягом короткого часу, щоб соки рівномірно розподілилися. Це допоможе зберегти соковитість м'яса.

подається зі смачним соусом:

Каре може бути подане з різноманітними соусами, такими як м'ятний соус, гострий соус або соус на основі трав.

Каре - це вишукане та смачне блюдо, яке часто стає окрасою святкового столу. Важливо враховувати індивідуальні рецепти та представлення цього блюда в різних кухнях та традиціях.

Карданблю з соусом велюте

Карданблю з соусом велюте є класичним французьким блюдом. «Соq au Vin» - це традиційне французьке страва, приготоване з курки (або іншої птиці) в червоному вині, часто з додаванням грибів і овочів. Ось загальні кроки для приготування «Соq au Vin»:

Інгредієнти:

- Курка (або інша птиця) порізана на частини
- Червоне вино
- Цибуля
- Морква

- Часник
- Шампіньйони (гриби)
- Бульйон (курячий або овочевий)
- Бекон
- Томатна паста
- Борошно
- Трави (тим'ян, лавровий лист)
- Сіль і перець за смаком

Кроки приготування:

- Підготовка і маринування. Курку маринують в червоному вині разом із травами, цибулею, морквою і сіллю на декілька годин або навіть на ніч.
- Піджарювання бекону. На сковороді піджарюють кубики бекону до хрусткості. Вилучають їх і залишають жир.
- Обсмаження курки. Куски курки обсмажують у жирі з бекону до золотистого кольору.
- Приготування овочів. Додають нарізану цибулю, моркву, гриби та часник, і смажать до м'якості овочів.

Приготування соусу:

- Додають томатну пасту, заливають червоним вином та бульйоном, додають трави (тим'ян, лавровий лист) і доводять до кипіння.
- Додавання бекону та курки. Повертають бекон та курку до сковороди, доводять до кипіння, а потім покривають і тушкують на низькому вогні протягом певного часу, поки м'ясо не стане ніжним.

Подача:

- Подають «Соq au Vin» гарячим, часто подається з картопляним пюре або вареною картоплею.

Це основний алгоритм приготування «Соq au Vin», але рецепт може відрізнятись в залежності від кулінарних традицій та вподобань.

Паста карбонара

Паста карбонара є класичним італійським блюдом, яке готується за допомогою невеликої кількості інгредієнтів, таких як бекон (гуанчіале або панчетта), яйця, пармезан, пекоріно романо, часник та чорний перець. Ось основні кроки для приготування паста карбонара:

Інгредієнти:

- Спагеті або інша паста
- Бекон (гуанчіале або панчетта), нарізаний на кубики
- Яйця (жовток)
- Пармезан та пекоріно романо (або інший твердий сир), тертий
- Часник, дрібно нарізаний
- Свіжозмелений чорний перець
- Кроки приготування:

Варіння паста:

- Спагеті або іншу пасту варять у киплячій солоній воді до готовності.

Приготування соусу:

- На розігрітій сковороді обсмажують нарізаний бекон (гуанчіале або панчетта) до золотистого кольору. Додають часник і смажать додатково.

Приготування суміші для соусу:

- У мисці збивають яйця і додають тертий пармезан та пекоріно романо. Збивають до отримання однорідної маси.
- Зливання паста: Коли паста готова, зливають воду, залишаючи трошки води для подальшого використання.
- Приготування паста карбонара: Додають варену пасту до сковороди з беконом. Додавати трошки води, щоб створити кремівий соус.

- Додавання суміші для соусу: Швидко перемішують пасту, додають суміш яєць, пармезана та пекоріно романо. Важливо ретельно перемішувати, щоб не допустити згущення яєць та сиру в грудочки.

Подача та приправа:

Подається гарячим, посипана тертим пармезаном та чорним перцем за смаком.

Ця страва вражає своєю простотою та смачним смаком. Збережіть трошки води в пасті для створення кремового соусу та використовуйте якнайсвіжіші інгредієнти для найкращого смаку.

Техніка безпеки на робочому місці

Перед роботою: перед початком роботи одягнути чистий санітарний одяг, взуття, ретельно вимити руки з милом, після чого витерти насухо індивідуальним рушником;

Під час роботи:

- користуватися прихватками
- стежити за тим, щоб поставлені на плиту жири для розігріву не спалахнули від високої температури
- Напівфабрикати закладають від себе
- Кришку каструль відкривати на себе.
- При перенесенні гарячого попереджати

З ножем:

- правильно тримати руку під час обробки, нарізування продуктів;
- передавати ніж із лезом до себе, ручкою до переданого;
- Ножем не маніпулювати

З електроустаткуванням

- перевірити наявність заземлень та відсутність пошкоджень
- плита має бути рівна з чистою поверхнею
- Не допускати попадання рідини, жиру на плиту.

- Мити обладнання у відключеному стані

Інструктаж під час уроку. Робота учнів.

Поточний інструктаж. Самостійна робота учнів:

1 обхід проводиться з метою перевірки:

- правильності організації робочого місця;
- підбору посуду та пристроїв;
- правильності виконання трудових прийомів та операцій при первинній обробці продуктів та приготуванню напівфабрикатів.
- Організація роботи в команді, індивідуальний внесок кожного учасника робочого процесу

За потреби індивідуальні рекомендації.

2 обхід проводиться з метою перевірки:

- за дотриманням правил теплової обробки продуктів.
- дотримання правил техніки безпеки під час теплової обробки.
- спостереження за правилами підготовки тарілки до відпустки (оформлення, порціювання)
- Організація роботи в команді, індивідуальний внесок кожного учасника робочого процесу

За потреби індивідуальні рекомендації. Нагадування про норму часу.

3 обхід проводиться з метою:

- Прийом виконаної роботи з аналізом помилок згідно з критеріями оцінювання;
- Прийом робочих місць після роботи.

V. Фізкультхвилинка. (2 хв.)

Вправи для очей

7. Заплющити очі, не мружитися, рухати очними яблуками по колу.
8. Очима малювати латинську літеру V: подивитися вгору вліво, вниз, угору вправо, вниз.

9. Сильно замружитися, розплющити очі.
10. Заплющити очі, пальцями промасажувати очні яблука.
11. Подивитися прямо перед собою.
12. Приблизно 30 с швидко моргати, потім стільки ж дивитися не моргаючи.

VI. Закріплення нових знань (15 хв.)

Для закріплення отриманих знань, хочу запропонувати вам пройти невелике тестове завдання у Google Forms. Час, відведений на виконання – 3 хвилини.

VII. Підсумки уроку (2 хв.)

Рефлексія

- *Що нового сьогодні дізналися?*
- *Чого навчилися?*
- *Що сподобалось на уроці, а що ні?*

VIII. Домашнє завдання (1 хв.)

1. Прочитайте параграф підручника.
2. Дайте відповіді на питання до параграфу.

IX. Оцінювання роботи учнів (2 хв.)

Вчитель відзначає здобувачів освіти, що були найактивнішими, виставляє оцінки. Здобувачі освіти отримують оцінки.

Аналіз вищевказаних аспектів дослідження дозволив визначити педагогічну модель становлення естетичного опитування учнів при вивченні теми «Оздоблення виробів», (Додаток Л) яка базується на образном сприйнятті, емоційних хвилюваннях, культурном рефліксуванні. Це впливає на активний розвиток художніх інтересів та знань, емпатії та творчих уявлень учнів. В учбово-виховному процесі це виражається в розвитку естетичного сприйняття на уроках технології, вивчення культурних та художніх цінностей,

особистістном освоюванні народного мистецтва та власної творчої діяльності.

Рольові дії взаємовідносин допомагають учню зрозуміти іншого, його побажання, настрої. Коли діти переходять від простих дій та зовнішнього характеру взаємовідношень до передачі їх емоційно-виразного змісту, вони вчаться розділяти переживання інших.

В трудовій діяльності, направленій на досягнення результату в своїй групі, виникають нові емоційні переживання: радість від загального успіху, співчуття зусиллям товаришів, задоволення від доброго виконання своїх обов'язків, незадоволення від своєї не добре виконаної роботи.

Виходячи з цього, гіпотезу підтверджено.

Висновки до другого розділу

Після виконання цієї роботи були сформульовані основні поняття емпатії.

Для підтвердження її були досліджені учні 10-х класів в м. Покровськ, Донецької обл в ліцеї зі структурним підрозділом гімназії №6 Покровської міської ради Донецької області.

Проводились два теста: перший – по методиці І. Юсупова, виявляли загальний рівень почуття емпатії у дітей, виражений в балах, а також емпатію до різних компонентів; другий тест К. Роджерса и Р. Даймонда був визначений в відсотковом співвідношенні виявити основні показники адаптації цих дітей до суспільства.

Підлітки у 10-а класі, продемонстрували підвищену тривожність. В даній групі спостерігалися низькі, показники нейротизма (9,8). Проективний тест Руки виявив високий індекс агресивності у підлітків у 10-Б класі. Показники індексу агресивності обумовлені менш вираженими тенденціями к комунікативній та емоційній поведінці. Типовими для сімей, виховуючих підлітків являються соціально-бажаними та симбіотичного типу батьківського відношення. Зберігається «доросле» відношення до дитини: від

підлітка чекають «дорослу», раціональну поведінку, самоконтроль в складних ситуаціях. Основні проблеми батьків підлітків- неуспішність, недостатня самостійність.

Примітно, що батьки не рахують замкнутість підлітка за проблему, відсутність у нього/неї близьких друзів, постійного кола спілкування, несформованість у нього/неї навиків спілкування.

Для вдалої *психокорекційної роботи* необхідно зібрати максимум інформації про учнів, проводити регулярні індивідуальні заняття з ними, працювати з соціальним оточенням підлітка: з батьками, вчителями та друзями. Для них проводити індивідуальні консультації та тематичні семінари.

Розглядаючи результати обох тестів, можна прийти до висновку, що показники *адаптації учнів середньої ланки, тим вище, чим вище їх рівень розвитку почуття емпатії*, що й підтверджує початкову гіпотезу (прийняття інших, як головний соціальний показник на рівні 60-100 % – рис. 2.2).

Особливо тісно пов'язана адаптація та сприйняття інших, вони на пряму залежать від рівня розвитку емпатії та незначні в залежності від темпераменту та особливостей психіки дитини.

У дітей-інтровертів рівень емпатії вище, та й відповідно співпереживання до людей більше, вище відсоток сприйняття інших. В той же час може бути занижено самосприйняття. Надто високий рівень емпатії здатний грати зворотню роль, заважаючи соціалізації учня.

На основі одержаних даних було проведено планування для подальшого розвитку почуття емпатії у дітей цих класів. Воно включало індивідуальну роботу з дітьми, у яких нижча емпатія, зв'язана з акцентуаціями характеру.

Розроблена серія психологічних занять з урахуванням індивідуальних потреб дітей класу та запропоновано плани уроків технології по розвитку емпатії, наприклад можливість проведення на усіх гумантарних та природних дисциплінах шкільної програми.

З урахуванням зазначеного матеріалу можна констатувати, що комплекс уроків проведених нами є ефективними для підвищення рівня емпатійної культури на уроках технологій.

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу літератури уточнено поняття «емпатія», яка розуміється як відносно стійка, інтегральна властивість особистості, що виявляється:

а) у здібності емоційно відкликатися на переживання іншої людини (іншого об'єкту емпатії), у розумінні його емоційних станів, у передбаченні афективних реакцій, в активному намаганні допомогти;

б) у спрямованості на певний об'єкт емпатичних переживань.

2. Аналіз психологічних досліджень дозволив теоретично визначити та емпірично дослідити конкретні показники емпатії, що представляють один з аспектів змістовного рівня психічного, а саме, емпатичну спрямованість особистості. Емпатичну спрямованість на даному етапі дослідження ми не розглядаємо в контексті морально-етичного аспекту, а розуміємо як прояв емпатичних переваг, як «вибір» суб'єктом тих об'єктів, тих сфер життєдіяльності, по відношенню до яких, в першу чергу, виникають емпатичні переживання суб'єкта і де найбільш яскраво виявляється індивідуальна своєрідність емпатії.

3. Система батьківського виховання, та головна її характеристика - вплив сімейних відношень на формування особистісних особливостей учнів 10-х класів. Цінності та установки по відношенню до дитини-друга важлива характеристика сімейного виховання, що впливає на успішність соціальної адаптації школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алпатова О. В. Психологічний аналіз регулятивної функції емпатії педагога у процесі керування учінням молодших школярів: дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2002. 221 с.
2. Бабанский И. За землю в ответе. Кировоградский областной совет украинского общества охраны природы/ Кировоград. Облполиграфиздат.1988. 324с.
3. Бабчук О.Г. Толерантність у співвідношенні з індивідуально-типологічними характеристиками товарищкості. 2010. № 9. С. 17-21.
4. Балл Г. О. Методологічні засади використання і вдосконалювання людинознавчої термінології. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*: зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 38. Рівне: РДГУ, 2007. С. 4-8.
5. Барна М. В. Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатійності майбутніх практичних психологів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №12. С. 50–66.
6. Бенера В. Є. Міжособистісна взаємодія педагога і студентів у вищій школі. *Наука і освіта*. 2008. № 3. С.95-100.
7. Бех І. Д. Виховання особистості: Підручник. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
8. Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ, 1995. 202 с.
9. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
10. Бех І. Д. Формування у дитини почуття цінності іншої людини. *Педагогіка толерантності*. 2001. №2. С. 16-23.
11. Бісик Н. М. Культура міжособистісних взаємин старших підлітків. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 2003. Вип. 13. С. 112-114.
12. Боришевський М. Й. Взаємини в учнівському колективі і формування особистості. Київ: Т-во «Знання» УРСР, 1974. 47с.

13. Боришевський М. Й. Гуманізація міжособистісних взаємин в навчально-виховних закладах нового типу. Київ, 1994. 278 с.
14. Бояндіна Г. С. Філософське розуміння біологічних засад феномену емпатії. *Вісник кийвського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. Вип. 97. С.3-8.
15. Будова самооцінки як психологічна проблема. *Вісник ХДПУ ім. Г.С. Сковороди* № 6. Психологія. Харків: ХДПУ, 1999. Вип. 2. С. 42-45.
16. Будур І. М. Проблема формування згуртованості в психології. *Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. сил. Соц. філос., психологія*. 2009. Вип. 2 (33). С. 214-221.
17. Бужина І. В. Гуманістичні відносини молодших школярів: сутність, досвід, закономірності: монографія. Одеса: Маяк, 2001. 182 с.
18. Буйко В. В. Особливості формування емпатійної культури. *Філософські аспекти професійної освіти*. / За заг. ред. Т. С. Плачинди. Херсон – Кропивницький: ПП «Поліум», 2022. С.143-148.
19. Буйко В. В. Високий рівень емпатійної культури як обов'язкова риса високодуховної особистості. *Всеукраїнська науково-практична конференція “Управління розвитком ЗП(ПТ)О на засадах педагогічної логістики: стан, реалії, досвід”*. Кафедра професійної і вищої освіти ЦУПО ДЗВО “університет менеджменту освіти” Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти у Чернівецькій області. Чернівці: ПП «Поліум», 2022. С.22-28
20. Буйко В. В. Науковий аналіз визначення «Емпатія», «Емпатійна культура» в психолого-педагогічному аспекті. *Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців/* Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг : КДПУ. 2023. С.37-40.
21. Булах І. С. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів : навчально-методичний посібник. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. 114 с.
22. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні: Підручник. Київ:

КНЕУ, 2006. 384 с.

23.Василишина Т. В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування : автореф. дис... канд. психол. наук. Київ, 2000. 20 с.

24.Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред.. В. Т. Бусел. Київ. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

25.Веретенко Т.Г. Загальна психологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 128 с.

26.Виговська Л. П. Біологічні передумови виникнення емпатії у homo sapiens. *Вісник Житомирського педагогічного інституту*. 1998. №1 . С. 58–

27.Виговська Л. П. Теоретико-методологічні основи розв'язання проблеми емпатії. *Українська психологія: сучасний потенціал: Матеріали четвертих Костюковських читань*. Київ, 1996. С. 231-239.

28.Виговський С. Є. Емпатія як чинник розвитку смислової сфери особистості в юнацькому віці: автореф.дис... канд. психол. Наук: 19.00.07. Одеса, 2013. 23 с.

29.Виговський С. Є. Структурно-динамічна модель емпатійної детермінації смислової сфери особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Тернопіль. Т. XIV, ч.4. С. 35–43.

30.Гаврюшенко В. В. Теоретичний аналіз проблеми міжособистісної взаємодії. *Вісник Національної академії оборони України*. 2009. № 2(10). С. 73-76.

31.Гіптекс З.В. Культурологія. Словник-довідник: навч. посібник для студ. вищих навч. закл./ Національний банк України. Університет банківської справи. Київ: УСБ НБУ, 2008. 407с.

32.Гнезділов Д. Ю. Особливості внутрішньої структури емпатії. *Наука і освіта*. 2013. № 1-2. С. 22-26

33.Гольдштейн А. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам. Київ, 2003. 520 с.

34.Горлов Д. С. Електродермальний потенціал при афективній відео стимуляції у осіб із різними рівнями емпатії / Д. С. Горлов, М. Ю. Макарчук,

- В. Б. Богданов, Т. В. Куценко, В. А. Харченко, Ю. П. Горго. Біологічні студії. 2010. № 1. С. 63-70.
- 35.Гризоглазова А. Формування і розвиток емпатійної культури молодших школярів засобами декоративно-ужиткового мистецтва. *Початкова школа. Гуманізація навчально-виховного процесу Випуск LIX*. Слов'янськ, 2012. № 119. С. 226-229.
- 36.Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: Навчальний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2004. 310с.
- 37.Гуменюк О. М. *Конфліктні взаємовідносини між вчителями та учнями підліткового віку*. Психологія: зб. наук. праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова. 1999. Вип. 4(7). С. 195-200.
- 38.Дудар О. В. Динаміка міжособистісної перцепції старшокласників : автореф. дис... канд. психол. наук. Київ, 2008. 20 с.
- 39.Емпатійний розвиток дитини / Упоряд.: С.Максименко, К.Максименко, О.Главник. Київ: Мікрос–СВС, 2003. 182 с.
- 40.Єрмакова З.І. Емпатійна складова комунікативної компетентності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2(13). С. 156-159.
- 41.Журавльова Л. П. Діагностика емпатії та її форм у підлітковому та юнацькому віці / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки: збірник. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2010. Вип. 31(55). С. 154-161.
- 42.Журавльова Л. П. Емпатійні ставлення та їх класифікація. *Соціальна психологія*. 2008. №5(31) . С. 39 – 46.
- 43.Журавльова Л. П. Емпатія та особистісне зростання в акмеогенезі. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 134-141.
- 44.Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. 328с.
- 45.Журавльова Л. П. Психологічні особливості часової перспективи сучасного юнацтва в процесі особистісного самовизначення. Психологія : зб.

- наук. пр. НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. Вип. 20. С. 112 – 120.
- 46.Зарицька В. В. Розуміння особистістю емоцій інших у структурі емоційного інтелекту.Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПНУ. *Проблеми загальної та педагогічної психології*, т. XII, ч.6, С. 95–106.
- 47.Іванюк Н. М. Теоретико-методологічні засади дослідження соціальної когніції / *Проблеми загальної та педагогічної психології*: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. 2012. Т. XIV, ч.2. 452 с.
- 48.Кайдалова Л. Г. Психологія спілкування : навчальний посібник / Л. Г. Кайдалова , Л. В. Пляка. Харків: НФаУ, 2011. 132 с.
- 49.Кайріс О.Д. Емпатійна педагогіка: від співчуття до спів дії. *Педагогіка толерантності*. 1999. №2. С.113-115.
- 50.Кайріс О. Д. Розвиток емпатії у професійному становленні студентів вищих навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2002. 19 с.
- 51.Коваленко О. Г. Історія вивчення міжособистісних стосунків / Зб. наук. праць ХДПУ. Вип. 13. Харків: ХДПУ, 2000. С. 39– 45.
- 52.Ковальчук Л. Формування емпатійної культури студентів у процесі вивчення педагогічних дисциплін в класичному університеті. *Вісник Львівського університету*: Серія педагогічна. 2006. Вип. 21, ч. 2. С. 82-91.
- 53.Коган І. М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис... канд. психол. наук. Київ, 2005. 20 с.
- 54.Кротенко В. І. Проблема емпатії в психологічній літературі. *Збірник наукаукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія: Психологія. 2001. Вип. 12. С. 89-96.
- 55.Кротенко В.І. Розвиток емпатії у дітей підліткового віку – складової риси гуманістичного розвитку суспільства. Психологія: Зб. Наук. Пр. Вип.. 2(9). Ч П. (НПУ ім.. М.П.Драгоманова). Київ, 2001. С. 55-58.
- 56.Кручек В. А. Психолого-педагогічні основи міжособистісного

- спілкування: навчальний посібник. Київ: ДАКККіМ, 2010. 273 с.
57. Кузнецова І.В. Етапи формування емпатійної культури студентів. *Педагогіка та психологія: Зб. наук. пр. Вип. 21. Харків : ХДПУ, 2002. С. 125-129.*
58. Куліш А. О. Особливості прояву емпатії учасників педагогічної взаємодії. *Вісник Чернігівського державного педагогічного ун-ту імені Т. Г. Шевченка. 2009. Вип. 74. Том 1. 280 с.*
59. Кучер С. Л. Формування дизайнерської компетентності студентів у процесі проектування при вивченні композиції одягу. *Проектна діяльність у технологічній освіті: [кол. моногр.]. Кривий Ріг: СПД Залозний, 2012. С. 291–304.*
60. Литвиненко С. А. Кіноклуб як форма позанавчальної виховної роботи зі студентами ВНЗ. *Наука і освіта. 2012. № 7. С. 144-147.*
61. Лось О. М. Емпатія та вигорання. *Проблеми загальної та педагогічної психології. 2009. т. XI, част. 1. С. 278-285.*
62. Максимець С. М. Вплив емпатійності на соціальну адаптацію майбутніх вчителів. Автореф.... канд. психол. наук. Одеса, 2000. 18 с.
63. Максимець С. М. Розвиток емпатійності як умови соціально-психологічної адаптації молодих учителів. *Вісник Житомирського державного педагогічного університету. 1998. № 2. С. 28-30.*
64. Маріна О. В. Формування міжособистісних відносин студентів-першокурсників у навчально-виховному процесі педагогічного університету : автореф. дис... канд. пед. наук.. Харків, 2010. 22 с.
65. Массанов А. В. Психологічний супровід удосконалення особистості майбутніх фахівців. *Наука і освіта. 2009. № 5. С. 94-98.*
66. Массанов А. В. Психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості: автореф. дис... д-ра психол. наук. Одеса, 2010. 38 с.
67. Мирончук Н. М. Формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. Наук. Київ, 2007. 20 с.

- 68.Мінько Т. В. Емпатія як умова розвивального впливу в міжособистісних стосунках. *Практична психологія та соціальна робота*. № 2. 2000. С. 19-21.
- 69.Міхеева О. Педагогічна діагностика особливостей емпатії на ранніх етапах соціалізації особистості. *Дошкільна освіта*. 2010. № 1(27). С. 29-35.
- 70.Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Видавництво «АКОНІТ», 2001. 188 с.
- 71.Носенко Е. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції / Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига. Київ, 2003. 126 с.
- 72.Овчаренко А. Р. Емоційний інтелект як основа соціалізації / Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. 2011. Т.ХІІІ, част. 3. С. 280-286.
- 73.Олексик Л.М. Духовні почуття у світопереживанні особистості: Дис...канд. філос. Наук: 09.00.11/ Київський інститут ім..Т.Шевченка. Київ, 1994. 220 с.
- 74.Орбан-Лембрик Л. Е. Структура комунікативного потенціалу особистості. *Психологічні перспективи*. 2002. Вип. 2. С. 53-61, 256-259.
- 75.Орищенко О . А. Емпатія та гендер: пошук індивідуальних відмінностей. *Наука і освіта*. 2012. № 6. С. 145-149.
- 76.Павленко В.В. Культурологія: навч. посіб. / Київ. нац. ун –т внутр. справ. Навч.-наук. ін-т права та психології. каф. гуманіст. дис- циплін. Київ: КНТ. ЦУЛ, 2010. 220 с.
- 77.Пернарівська Т. П. Міжособистісні відносини й особливості їх прояву в студентському середовищі / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2010. Вип. 14, книга 2. С. 456-463.
- 78.Пилипенко Л. І. Самовизначення особистості в міжособистісних взаєминах як фактор розвитку її духовності. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України*. 2011. Т.ХІІІ, ч. 4. С. 267-274.
- 79.Потапчук Л. В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників: дис... канд. психол. Наук. Луцьк, 2001. 205 с.

- 80.Прокоф'єва О. О. Психологічні умови запобігання маніпулятивним міжособистісним стосункам у юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук . Київ, 2010. 21 с.
- 81.Психологічна енциклопедія / авт.-упорядник О. М. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.
- 82.Роджерс К. Емпатія. Психологія мотивації та емоцій / під ред. Ю. Б. Гіппенрейтер і М. В. Фалікман. 2002. С. 151.
- 83.Роджерс К. Фасилітація творчства. *Вопросы психологии*. 2007. № 6. С.64-73
- 84.Романовська Л. Міжособистісні відносини у дитячому громадському об'єднанні як чинник формування духовності дитини. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2009. № 2. С. 105-109.
- 85.Руденко Н. В. Міжособистісні взаємини студентів як психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. 2010. № 2. С. 250-255.
- 86.Рябовол Т. А. Позитивні та негативні прояви емпатії в процесі соціалізації . *Соц. психологія*. 2005. № 4. С. 113-120.
- 87.Рябовол Т. А. Роль емпатії у процесі соціальної адаптації. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Випуск 24. Київ, 2004. С. 294 – 300.
- 88.Рябовол Т. А. Традиційні та нові підходи до проблеми розвитку емпатії. *Пробл. заг. та пед. психології* : зб. наук. пр. 2011. 13, Ч. 5. С. 315-322.
- 89.Савельєва-Рат О. А. Особливості ціннісно-сміслової сфери особистості студентів-психологів. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. Серія: психологічні науки. 2009. Вип. 74. Том 2. С. 129-133.
- 90.Савінова Н. Міжособистісна взаємодія педагога та вихованця у процесі особистісного орієнтованого виховання. *Нова педагогічна думка*. 2007. № 2. С. 92-94.

- 91.Савченко В. Г. Емпатія в процесі професійної адаптації студентів вищих навчальних закладів фізичної культури і спорту. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2013. № 1. С. 87–90.
- 92.Савченко Л., Волкова Н., Кулінка Ю. Ігри та ігрові технології на уроках трудового навчання: навч.-метод. посіб. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. 284 с.
- 93.Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: дис. ... д-ра психол. наук. Київ, 1997. 447 с.
- 94.Сичевський А. С. Психологічні особливості емоційного компонента емпатії у пубертатному періоді: дис... канд. психол. наук. Київ, 2004. 237 с.
- 95.Сухенко Я. В. Тренінг емпатії як спосіб саморегуляції практичного психолога. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Психологія». 2011. № 985. Вип.48. С. 155-159.
- 96.Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Киев: Акта, 2012. 563 с.
- 97.Тлумачний словник української мови: Понад 12500 статей (близько 40000 слів) / За ред.. д-ра філологічних наук, проф.. В. С. Калашника. 2-ге вид., випр. і доп. Харків: Прапор, 2005. 992 с.
- 98.Ухтомский А. А. Доминанта. Львів: Наука, 1966. С. 236 – 265.
- 99.Феніна О.Я. Структура, функції, форми та види емпатії. Їх роль у міжособистісних стосунках. *Психологія: Зб.наук.праць*. Київ, 2001. Вип. 14. С.109-117.
- 100.Цись О, Серьогіна І., Саф'ян К.Формування індивідуального стилю діяльності викладача сфери обслуговування у процесі професійної підготовки. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2023, № 2 (126). С.65-72.
- 101.Чебикін О. Я. Психологічні основи тренінгових технологій : монографія. НАПН України. Одеса: Лерадрук, 2013. 229 с.
102. Чистякова Л. О. Підготовка майбутніх учителів технологій до організації позаурочної діяльності учнів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Кіровоград, 2011. 22 с.

- 103.Шапар В. Б. Сучасий тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
- 104.Юдіна О. М. Психологічні особливості формування емпатійності майбутніх лікарів: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2004. 17 с.
- 105.Юдіна О. М. Тренінг як фактор розвитку емпатійності майбутніх лікарів. *Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали других Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань*. 2004. С. 549-557.
- 106.Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент. Монографія. Одеса, 2006. 362 с.
- 107.Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2004. 697с.
- 108.Bradberry T. & Greaves J. (2005). *The Emotional Intelligence Quick Book*, (New York: Simon and Schuster). Bradberry, T. and Greaves J. (2005) «Heartless Bosses», «The Harvard Business Review».
- 109.Brothers L. The social brain: a project for integrating primate behavior and neurophysiology in a new domain / *Concept in Neurosciens*. 1990. №1. P.27-51.
- 110.Donald Grant and Edwin Harari. Empathy in Psychoanalytic Theory and Practice / *Psychoanalytic Inquiry*, 31:3–16, 2011. P. 3-16.
- 111.Herbart: Auswahl aus seinen pädagogischenWerken / herausgegeben von Karl Richter. – Bielefeld ; Leipzig : Verlag von Velhagen & Klasing, 1905. – IV, 130 S.
- 112.Hakansson J. E. Exploring the phenomenon of empathy: Doctoral Dissertation / J. E. Hakansson. Stockholm University, 2003. P. 140.
- 113.Hoffman, M. (1984). Interaction of affect and cognition in empathy. In C. Izard, J. // Kagan, & R. Zajonc (Eds.), *Emotions, Cognition and Behavior* (pp. 103-131). Cambridge: Cambridge University Press.
- 114.Miller N.E. a. Dollard J. *Social learning and imitation*. New Haven, Yale Univ. Press, 1941.- 341 p.

- 115.Preston S. D. & de Waal, F. B. Empathy: Its ultimate and proximate bases // Behavioral Brain Sciences, 25, 2002. P. 1–71
- 116.Rogers, C. Empathic: An unappreciated way of being // The Counseling Psychologist. 1975. -№ 5. P. 2-10.
- 117.Schutz William C. FIRO: A Three-Dimensional Theory of Interpersonal Behavior. New York, NY: Rinehart. 1958. p. 218-219.
- 118.Sheller M. Wessen und Formen der Sympathie. Der «Phanomenologie der Sympathiegefuhle». Bonn, Cohtn, 1926. – 311 p.
- 119.Thomas VERNY, M.D. «The Secret Life of the Unborn Child» with John KELLY.Dell, 1981. p. 253.
- 120.Thorndike, E. L. (1920). Intelligence and its uses. Harper's Magazine, 140, 227-235.
- 121.Titchener, Edward Bradford. A text book of psychology. 1910. P. 474-505.
archive.org/stream/atextbookpsycho01titcgoog#page/n16/mode/2up

